

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Острозька академія”
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:
**“Інформаційно-психологічна складова сучасної війни російської
федерації проти України”**

Виконав студент II курсу, групи ЗМНБ-21
спеціальності 256 Національна безпека (за
окремими сферами забезпечення і видами
діяльності)

Квятковський Олександр Леонідович

Керівник – кандидат психологічних наук, доцент

Олендій Ірина Андріївна

Рецензент – кандидат філологічних наук, доцент

Маслова Юлія Петрівна

Острог, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ	12
1.1. Поняття, структура та класифікація інформаційно-психологічного впливу	12
1.2. Засоби, канали та методи ведення інформаційних війн.....	18
1.3. Теоретичні моделі інформаційно-психологічних операцій у военній стратегії	24
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ РФ У КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ (2014–2021 РОКИ)	31
2.1. Основні напрями інформаційно-психологічного впливу під час анексії Криму.....	31
2.2. ІІСО на Донбасі: формування фейкових наративів і «народних республік»	39
2.3. Пропагандистське оформлення «руського мира» та антиукраїнських дискурсів	41
Висновки до другого розділу	44
РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ	48
3.1. Масовані ІІСО під час повномасштабного вторгнення: цілі, меседжі, вплив	48
3.2. Дезінформаційні кампанії проти ЗСУ та інституцій української держави ..	51
3.3. Міжнародний інформаційний фронт: протистояння українських і російських наративів.....	55
Висновки до третього розділу.....	58
РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	61
4.1. Трансформація громадської думки та суспільної свідомості в умовах війни.....	61
4.2. Вплив ІІСО на соціальну стабільність, паніку та масову поведінку.....	64
4.3. Роль медіаосвіти та інформаційної гігієни в зміцненні національного імунітету.....	67
Висновки до четвертого розділу	70
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	76

ВСТУП

Актуальність теми: Обираючи свою тему магістерського дослідження, я опирався на можливість здійснити дослідження актуальної проблематики, котра могла б як поставити так і відповісти на багато запитань. Будучи дотичним, до військової справи, я вважаю, що однією з найбільш небезпечних форм агресії XXI століття є війна нового типу, в якій ключову роль відіграють інформаційно-психологічні впливи. Ці методи, попри відсутність фізичного насильства, здатні кардинально трансформувати свідомість цілих народів, дестабілізувати політичні режими, підірвати морально-психологічну стійкість військовослужбовців та мирного населення, а відтак — забезпечити стратегічну перевагу без масштабних бойових дій. Особливо виразно такі тенденції простежуються у війні, яку Російська Федерація веде проти України вже понад десять років — спершу в гібридному форматі, а з 24 лютого 2022 року у вигляді повномасштабної військової агресії. У цьому контексті інформаційно-психологічний компонент є не допоміжним, а рівнозначним за масштабом і значущістю зі збройним.

Актуальність дослідження інформаційно-психологічної складової сучасної російсько-української війни зумовлюється низкою фундаментальних чинників, які є критично важливими як для наукового аналізу, так і для вироблення ефективної державної стратегії протидії агресії.

По-перше, слід наголосити на особливостях цієї війни як конфлікту асиметричного типу. Російська Федерація, маючи обмежені можливості для відкритого збройного домінування без ризику прямої конфронтації з країнами НАТО, протягом усього періоду з 2014 року активно використовує механізми інформаційного тиску, дезінформації, пропаганди, фейкових наративів і психологічних операцій (ІПСО). Під час анексії Криму та розпалювання конфлікту на Донбасі ці інструменти не просто супроводжували воєнні дії, а стали інструментом їхньої легітимізації, виправдання та інформаційного прикриття.

По-друге, сучасна війна, зокрема у її російському варіанті, розгортається одночасно у кількох просторово-часових вимірах — фізичному, інформаційному, психологічному, правовому, а також культурному. Саме тому осмислення інформаційно-психологічного фронту має носити міждисциплінарний характер, що включає методи історії, політології, соціальної психології, військової науки, права, медіазнавства та кібербезпеки. Ця міждисциплінарність досі не набула системного відображення у вітчизняному науковому полі, що істотно звужує аналітичні можливості українських державних інституцій у виробленні контрінформаційної політики.

По-третє, важливим аспектом є історична динаміка. Від початку війни у 2014 році до повномасштабного вторгнення у 2022 році Росія змінювала не лише форми агресії, а й риторику, канали поширення, технології дезінформації, методи залякування, знецінення українських інституцій, розпалювання ворожнечі всередині суспільства, знищення довіри до Збройних Сил України. Така еволюція потребує критичного аналізу: чи можемо ми простежити закономірності змін, структурувати основні періоди інформаційної агресії, визначити переломні точки? Без цього неможливо говорити ні про ефективну оборону, ні про інформаційний контрнаступ.

Четвертий аспект пов'язаний із проблемою масової свідомості та психологічної стійкості. Після 24 лютого 2022 року масштаб і інтенсивність російських ПСО зросли в рази. Вони охоплюють такі теми, як "зрада", "розпад держави", "капітулювання", "неспроможність влади", "злочини ЗСУ", дестабілізують інформаційне поле та провокують паніку. Водночас поряд із деструктивними векторами ведеться й боротьба за увагу світової громадськості — поширення вигідних для Кремля версій подій, дискредитація українських біженців, компрометація західної допомоги. Цей фронт не менш небезпечний, ніж артилерійські обстріли.

П'ятий чинник актуальності — це фактичне відставання української науки у цій сфері. Попри наявність окремих публікацій з питань інформаційної війни, вони переважно мають фрагментарний або вузькогалузевий характер: правовий,

психологічний, без належної синтези. Відсутня цілісна міждисциплінарна модель аналізу російської ПІСО в українському контексті, що унеможливорює формування національної стратегії стійкості. У державному й академічному дискурсі бракує порівняльного аналізу, який дозволив би комплексно оцінити ефективність протидії цим загрозам.

Крім того, сучасна інформаційна війна ведеться у цифровому просторі, де технології штучного інтелекту, соціальних мереж, deepfake-контенту і бот-мереж стали стандартом ведення атак. Водночас українське суспільство досі не має чіткого розуміння — що є "інформаційною зброєю", якими є її ознаки, які канали поширення є найбільш токсичними, як ідентифікувати деструктивні меседжі. Підвищення медіаграмотності, критичного мислення, психологічної витривалості є не лише завданням освітньої політики, а й елементом національної безпеки.

Також варто підкреслити, що до війни долучено мільйони громадян — як на фронті, так і в тилу. Вони постійно піддаються інформаційному тиску: через месенджери, телевізійні канали, соцмережі. Цей тиск часто має цілеспрямований характер: викликати апатію, ненависть, взаємну ворожнечу, зневіру, втому, бажання капітуляції. Вивчення механізмів психологічного впливу — ключ до формування національної психологічної оборони.

Нарешті, ще одним аргументом на користь актуальності є потреба у збереженні історичної пам'яті. Інформаційна війна — це не лише битва за сьогодення, а й за майбутнє бачення минулого. Росія активно намагається переписати історію України, применшити роль Майдану, перекласти відповідальність за агресію, знецінити ідею незалежності. Саме тому вивчення інформаційно-психологічного компоненту війни — це також боротьба за ідентичність, за суверенну пам'ять і національну гідність.

Об'єкт дослідження: Інформаційно – психологічний елемент війни росії проти України.

Предмет дослідження: Політика інформаційно – психологічних атак, особливості та практичне застосування.

Мета дослідження: полягає у всебічному науковому аналізі інформаційно-психологічної складової сучасної війни Російської Федерації проти України, з акцентом на її формування, методи реалізації, засоби впливу та наслідки для українського суспільства у період гібридного протистояння (2014–2021 рр.) та після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році.

Дослідницькі завдання:

1. Охарактеризувати теоретико-методологічні засади інформаційно-психологічної війни як інструменту ведення сучасних збройних і гібридних конфліктів, зокрема в контексті агресивної стратегії Російської Федерації щодо України.
2. Проаналізувати інформаційно-психологічні операції Російської Федерації у період 2014–2021 років, визначити їхні цілі, засоби, форми реалізації, канали поширення дезінформації, а також роль цих ПІСО у формуванні гібридного фронту проти України.
3. Дослідити інформаційно-психологічну складову повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, охарактеризувати зміни в риториці, механізмах впливу, географії розповсюдження та технологічних аспектах інформаційної агресії.
4. Визначити соціально-психологічні наслідки інформаційної війни для українського суспільства, оцінити рівень сприйнятливості громадян до ворожого контенту, виявити ключові вразливості інформаційного простору України та запропонувати шляхи посилення національної інформаційної та психологічної стійкості.

Джерельна база дослідження: У центрі джерельної бази — спеціалізована монографія «Інформаційно-психологічна боротьба у військовій сфері» (Певцов Г.В. та ін., Харків, 2017), що становить одну з найґрунтовніших праць в українському науковому полі, де структуровано подано аналіз засобів, механізмів та стратегій ведення інформаційно-психологічних операцій (ПІСО) в умовах збройного протистояння. У цій роботі було виокремлено і класифіковано основні види інформаційної зброї, а також розглянуто специфіку інформаційного впливу на

морально-психологічний стан особового складу і цивільного населення. Праця стала методологічним фундаментом для осмислення системності інформаційного тиску з боку держави-агресора.

Особливу цінність для формування поняттєвого апарату та дослідження семіотичних і лінгвістичних аспектів пропаганди мали роботи гуманітарного характеру. Зокрема, праця Е.В. Мамонтової «Псевдоморфоз як техніка символізації у державотворчій практиці Доби Відродження» (2018), попри свою історико-філософську спрямованість, дозволяє переосмислити сучасні маніпулятивні технології в політичному дискурсі — як через форму, так і через нав'язування чужих смислових конструкцій під виглядом «національного». У цьому ж ключі цінною є праця Тараса Лютого «Мова та ідеологія» (2016), яка дозволяє простежити, яким чином ідеологічне навантаження мови трансформує сприйняття реальності та слугує інструментом впливу на колективну свідомість.

До джерел, що значно збагатили моє розуміння лексичних механізмів сучасної політичної пропаганди, належать «Новітня політична лексика» (Вдовичин І.Я. та ін., 2015) — як приклад масштабного лексикографічного дослідження неологізмів і okazіоналізмів, що народжуються в умовах політичної турбулентності. Окремо варто згадати роботу Г. Добровольської про семантичні групи метафор в українському політичному дискурсі (2017), де авторка демонструє, як засоби образного мислення використовуються для формування суспільного сприйняття і нав'язування цільових установок. У поєднанні з аналізом пейоративної та інвективної лексики (Білоконенко Л.А., 2012), це дозволило мені глибше розкрити мовні механізми деструктивного впливу в ІІСО.

Цінний матеріал також представлено в дослідженні Бовгирі О.О. та Кирилюк М.А. щодо евфемізмів як засобу маніпуляції в німецькому політичному дискурсі (2019). Ця праця слугувала певним порівняльним елементом у моїх дослідженнях — зокрема, у вивченні того, як евфемістичне маскування агресії (наприклад, термінів на кшталт «спеціальна військова операція» замість «війна») працює у свідомості аудиторії та деформує сприйняття дійсності. У цьому

контексті інформаційно-психологічна війна, як форма цілеспрямованого впливу на масову свідомість, поведінку та ідентичність населення, вже не є маргінальним чи вторинним інструментом політичного тиску. Вона виступає як рівноправний і в багатьох випадках домінантний компонент сучасної збройної боротьби, здатний забезпечувати стратегічні цілі агресора без відкритого застосування сили або в тісному поєднанні з нею.

У зв'язку з цим, проблематика інформаційно-психологічного впливу перебуває в полі уваги численних дослідників — як у межах національних академічних традицій, так і на міждисциплінарному глобальному рівні. Її вивчають фахівці з інформаційної безпеки, масової комунікації, політології, соціальної психології, стратегічних комунікацій, військової справи, медіазнавства, соціолінгвістики, філософії та навіть культурної антропології. Варто підкреслити, що в сучасній науці не існує єдиної усталеної дефініції поняття інформаційно-психологічного впливу, що свідчить про його міждисциплінарний, поліструктурний і концептуально варіативний характер.

Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробили західні теоретики. Зокрема, один із найвідоміших стратегів сучасності — **Збігнєв Бжезинський** — у своїх працях неодноразово наголошував на вирішальній ролі інформаційного домінування у формуванні геополітичної переваги. Він визначав контроль над простором ідентичності як нову форму влади в глобалізованому світі. У свою чергу, **Меррілл Шоу**, **Маршалл Маклюен** і **Гарольд Лассуел** у різні періоди ХХ століття розробляли основи масової комунікації як інструменту управління суспільною поведінкою, пояснюючи, як ідеї, образи, мова й технології формують колективну свідомість і політичну лояльність.

Особливе місце в теорії інформаційно-психологічного впливу займають праці **Сунь Цзи**, який ще у VI ст. до н.е. зазначав, що найкраща перемога — це перемога без бою, досягнута через дезінформацію, страх, розгубленість, втрату довіри. Власне ця теза набуває виняткової актуальності у сучасному контексті війни Росії проти України, де численні кампанії, спрямовані на деморалізацію,

дезінформацію, розпалювання паніки, розкол суспільства та делегітимацію української влади, стали ядром інформаційної стратегії агресора.

Серед українських та пострадянських дослідників варто згадати **Володимира Горбуліна, Володимира Ліпкана, Олександра Дзьобаня, Геннадія Почепцова, Олега Юдіна, Олега Сенченка, Сергія Старіша** та ін., які розглядали інформаційно-психологічний вплив як частину стратегії національної безпеки. Їхні дослідження охоплюють широкий спектр проблем — від методології ведення ІІСО до специфіки інформаційної агресії, аналізу інформаційного поля, категоризації типів впливу на населення, моделювання комунікативних стратегій держави у відповідь на деструктивний вплив ззовні.

Наприклад, **Олександр Дзьобань** систематизував засоби інформаційної агресії та класифікував форми психологічного впливу, виокремлюючи як прямі (залишкові образи, страх, заперечення), так і приховані (символічні, культурні, емоційно-інтуїтивні) механізми впливу. У свою чергу, **Валерій Ліпкан** розробив концепцію «інформаційного суверенітету», яка передбачає право нації контролювати своє інформаційне середовище та захищати його від зовнішніх інтервенцій — концепт, який набув особливої значущості після 2014 року.

Аналізу інформаційно-психологічного протистояння в умовах російсько-української війни також присвячені праці **Юрія Мороза** та **Юрія Твердохліба** (2016), які ще до початку повномасштабної фази конфлікту акцентували на **гібридній природі сучасних воєн**, у яких інформаційно-психологічна компонента є не просто доповненням до військових дій, а **самостійною формою досягнення стратегічних цілей**. Вони детально аналізували інформаційне середовище Сходу України, виявляючи ключові меседжі та їх вплив на лояльність місцевого населення.

У 2022 році світ побачила колективна монографія «**The Russian-Ukrainian War (2014–2022): Historical, Political, Cultural-Educational, Religious, Economic, and Legal Aspects**», в якій **В. Гулай** та **К. Базилук** приділили окрему увагу характеристиці засобів і тактик інформаційно-психологічного впливу Російської Федерації. Автори наголошують, що протягом 2014–2021 років

здійснювалася **системна робота щодо підриву моральної єдності українського народу**, що поєднувалося із широким спектром інформаційних атак на міжнародному рівні: від спроб делегітимізувати владу України до маніпулювання темами мови, ідентичності, віри, історії.

Паралельно із вивченням деструктивних стратегій ІПВ, активно розвивається дослідження феномену «м'якої сили» (**soft power**), як форми позитивного інформаційного впливу. Класиком цього напрямку є **Джозеф Най**, який сформулював базові принципи м'якої сили як здатності держави формувати привабливий образ, культурну експансію, дипломатичну переконливість без примусу чи тиску. Цей підхід було розвинено у працях **С. Анхольда, Х. Тача, О. Розумної, Т. Пересунько, Д. Кулеби, К. Балабанової, Є. Макаренка, О. Кучмія та В. Ціватого**. Дослідження демонструють, що Україна, попри складне міжнародне становище, змогла ефективно використати м'яку силу через символіку спротиву, культурну дипломатію, діяльність волонтерів, публічні звернення керівництва держави.

Усе вищезазначене дозволяє зробити важливий аналітичний висновок: **питання інформаційно-психологічного впливу давно є в полі уваги як наукової спільноти, так і практиків**, які займаються розробкою концепцій національної безпеки, формуванням політики протидії пропаганді, побудовою ефективних стратегій комунікаційної взаємодії. Водночас, критичний огляд наявної наукової літератури виявляє певну **прогалину: переважна більшість існуючих досліджень стосуються періоду 2014–2021 років**, тобто етапу гібридного протистояння, коли інформаційно-психологічні операції функціонували здебільшого в умовах обмеженої військової ескалації.

Однак **після 24 лютого 2022 року**, коли РФ перейшла до **повномасштабної фази агресії**, інформаційно-психологічні впливи також зазнали **якісної трансформації**. Вони стали системнішими, багатовекторними, технологічно складнішими. Почали активно використовуватись нові платформи, у т.ч. TikTok, Telegram, Discord, були залучені інструменти штучного інтелекту, симулятивного відео (deepfake), автоматизовані бот-мережі. Відповідно, зросла

складність верифікації джерел, розмитість границі між фейком і правдою, посилився тиск на емоційну сферу людини, а не лише на когнітивний рівень. Створюються психологічні наративи типу «все марно», «ніхто не допоможе», «зрада скрізь» — що розмивають моральну опору українського суспільства.

На цьому тлі надзвичайно важливим є **проведення актуалізованих, глибоких міждисциплінарних досліджень**, які б не лише фіксували нові форми інформаційно-психологічної агресії, а й аналізували ефективність української протидії, виявляли вразливі точки в комунікаційній структурі суспільства, пропонували дієві інструменти реагування. Адже мова йде не лише про факт дезінформації, а про **масову трансформацію ідентичностей**, яка здатна впливати на довготривалу стабільність, згуртованість і навіть політичну суб'єктність нації.

Методи дослідження: методи я використовував різноманітні, про типові як для науково дослідження. Основний, і перший загально науковий метод аналізу. Він дозволяє в розрізі всіх наявних наукових досліджень періоду з 2014 по 2024 роки проаналізувати інтенсивність інформаційно психологічного тиску, побачити певну специфіку чи акценти (соціальні мережі, ЗМІ, телебачення, підпільна діяльність). Так само ретроспективний метод, котрий я використав аналізуючи під призмою всього періоду. Ще можна додати метод історичний, або історико – порівняльний, тут його практична користь в можливості, так би мовити проведення містку між минулим і сучасним. Він мабуть тісно пересікається із ретроспективним, проте має свою особливу цінність.

Структура дослідження: Магістерська робота складається із титульної сторінки, змісту, вступу, чотирьох розділів, і дванадцяти підрозділів, висновків та списку використаних джерел і літератури який налічує **60** позицій, розташованих на чотирьох сторінках. Загальна кількість сторінок дослідження –

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ

1.1. Поняття, структура та класифікація інформаційно-психологічного впливу

У сучасних умовах ведення міждержавних конфліктів, особливо на тлі збройного протистояння між Російською Федерацією та Україною, питання інформаційно-психологічного впливу (ІпсВ) набуває не лише теоретичної, а й надзвичайно актуальної практичної значущості. ІпсВ виступає стратегічним інструментом гібридної війни, що дозволяє агресору досягати важливих політичних, військових і соціальних цілей без відкритого застосування зброї або шляхом його інформаційного супроводу. З огляду на це, вкрай необхідним є комплексне переосмислення цього феномена в межах комунікаційної, соціально-психологічної та безпекової парадигм.

Під інформаційно-психологічним впливом варто розуміти процес цілеспрямованого передавання певної інформації, що має на меті змінити світогляд, психологічний стан, поведінкові моделі чи навіть ідентичність об'єкта впливу. Йдеться не про просту передачу фактів або обміну думками, а про глибоко структуровану комунікативну діяльність, метою якої є зміна або руйнування ментальних орієнтирів, зниження здатності до критичного мислення, розмивання ідентичності, посилення емоційної вразливості, викликання дезорієнтації або штучне конструювання образу ворога. Такий вплив може бути не лише очевидним і прямим, але й прихованим, латентним, здійснюватися поступово, через повторюваність, насичення інформаційного простору певними символами, меседжами чи наративами.

У сучасних умовах війни Росії проти України інформаційно-психологічний вплив став одним із найпотужніших інструментів агресії, який функціонує паралельно зі збройними діями, а подекуди — навіть ефективніше за

них. Його особливість полягає в тому, що він охоплює не лише окремих осіб, а цілі соціальні групи, інформаційні прошарки, регіони, навіть країни. За допомогою ІПВ змінюється не лише сприйняття конкретних подій (наприклад, анексії Криму чи обстрілів українських міст), а й сама інтерпретація реальності — формуються альтернативні версії історії, нав'язуються викривлені моделі минулого й майбутнього. Така дія не завжди відбувається очевидно. Часто вона реалізується через **інформаційний шум**, візуальні символи, культурні кліше, навмисне розмиття понять («визволення» замість «окупації», «спецоперація» замість «війни» тощо).

Засобами інформаційно-психологічного впливу можуть бути як класичні канали масової комунікації — телебачення, радіо, друковані видання — так і сучасні цифрові платформи: соціальні мережі, месенджери, відеохостинги. У цьому сенсі особливо небезпечними є ті випадки, коли вплив здійснюється не на рівні чітко сформульованого меседжу, а через візуальні, емоційні або культурні елементи. Наприклад, на окупованих територіях України після 2014 року російські медіа поширювали відеоролики з ідеалізованим образом «життя в Росії», де діти співають патріотичних пісень, бабусі посміхаються, а чоловіки — працюють на сучасних заводах. Такий контент створює **емоційний контраст** із реальністю, що переживається, і, відповідно, може впливати на світогляд глядача набагато сильніше, ніж пряма пропаганда.

Однією з найбільш розповсюджених форм інформаційно-психологічного впливу є **нав'язування страху**. В умовах війни страх є одним із найпотужніших емоційних регуляторів поведінки. Пропагандистські ресурси активно використовують сюжети про нібито загрозу з боку українських військових, штучно створюючи атмосферу тотальної небезпеки. Зокрема, в період активних бойових дій навколо Бахмута російські Telegram-канали масово поширювали фейки про «знищення мирного населення ЗСУ», супроводжуючи їх драматичними кадрами й вигаданими цитатами «свідків». Відсутність підтверджень не знижує ефективність таких повідомлень, адже вони апелюють до емоцій, а не до розуму.

Ще однією специфічною формою ІПВ є **примусове формування образу ворога**, який не завжди обмежується зовнішнім противником. У пропагандистських конструкціях часто створюється образ «внутрішнього ворога» — «зрадника», «непатріота», «агента Заходу». Така стратегія була активно реалізована в російських інформаційних кампаніях, зокрема після Революції Гідності, коли всі політичні сили, не лояльні до Кремля, почали зображуватися як «підконтрольні Вашингтону». У результаті така схема активно імплементувалася у свідомість частини російського суспільства, формуючи викривлену, чорно-білу картину світу.

Суттєвою особливістю інформаційно-психологічного впливу є його **інтеграція у міжособистісну комунікацію**. У соціальних мережах діють не лише анонімні канали, а й справжні акаунти, які свідомо чи несвідомо поширюють дезінформацію, репостять пропаганду, коментують у потрібному ключі. Така діяльність має ефект «від дзеркала» — людина, бачачи подібні повідомлення у знайомих чи друзів, схильна більше їм довіряти, ніж офіційним заявам. Наприклад, коли після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року мережу заповнили «свідчення очевидців» про «втечу президента», «паніку в Києві» чи «масові здачі в полон» — більшість цих повідомлень були скоординованими ІПСО, але поширювалися через звичайних користувачів, які самі не усвідомлювали, що беруть участь у пропаганді.

Не менш небезпечним є вплив на **емоційно нестійкі соціальні групи**: літніх людей, підлітків, людей з невисоким рівнем медіаграмотності. Для них характерна довіра до телевізора або до «авторитетних» блогерів, які створюють спрощену, емоційно забарвлену картину світу. Особливої шкоди завдають псевдонаукові відео, що під виглядом «викриттів» або «альтернативної історії» формують антиукраїнські наративи. У цьому контексті прикладом є спроби обґрунтувати «історичну належність» Криму Росії через спотворення академічної історії, вигадкування археологічних «фактів» або посилення на фейкові документи.

Інформація в цьому контексті — не просто фактологічний або когнітивний матеріал. Вона може включати як раціональні, так і ірраціональні компоненти: уявлення, установки, колективні вірування, стереотипи, емоційні імпульси, почуття, очікування. Це відкриває широкі можливості для цілеспрямованого впливу на різні рівні свідомості: свідому, підсвідому, афективну. Основна мета ІпсВ — трансформація системи переконань, зміна оцінок, нав'язування цільових ціннісних орієнтирів, переінакшення образів «друга» й «ворога», а також створення умов для добровільного прийняття тих ідей, які служать інтересам суб'єкта впливу.

Фахівці з психології, соціальних комунікацій і військової справи пропонують різні варіанти структурного моделювання ІпсВ. Наприклад, український дослідник В. Куліков пропонує бачити інформаційно-психологічний вплив як інтегративну структуру, що складається з п'яти ключових елементів: суб'єкта, об'єкта, цілей, дій та результатів впливу. Така модель дозволяє виявити внутрішню логіку інформаційного впливу: від ініціації через комунікативні канали — до прогнозованого ефекту.

Водночас у теорії масової комунікації, зокрема у класичній лінійній моделі Гарольда Лассуела, виділяється п'ять основних компонентів будь-якої комунікативної дії, що за своїм змістом відповідають структурі ІпсВ: хто (суб'єкт) передає що (зміст) за допомогою якого каналу (засоби), з яким ефектом (результат) і на кого (об'єкт) цей вплив спрямований. Лассуелівська модель була адаптована до сучасних умов, коли канали комунікації стали переважно цифровими, а засоби передачі інформації — інтерактивними та мультимедійними.

Український вчений В. Петрик також акцентує увагу на структурній природі ІпсВ, зокрема виокремлюючи такі компоненти, як об'єкти впливу, методи, спрямованість і очікувана реакція (тобто поведінковий результат). Такий підхід дозволяє оцінити ефективність впливу не лише за результатом, а й через аналіз динаміки формування реакцій у цільовій аудиторії. У своїй моделі Петрик фактично закладає поняття психологічного прогнозування — здатності

передбачити, як саме інформація буде інтерпретована, сприйнята, перероблена і втілена в конкретні дії.¹

У межах нашого дослідження доцільним вбачається структуризація ІпсВ за такими складовими: суб'єкти, об'єкти, цілі, методи, спрямованість та засоби впливу. Такий підхід дозволяє побачити ІпсВ як керовану систему з елементами, що перебувають у взаємодії, піддаються моделюванню, оцінюванню та, за певних умов, — протидії.

Варто окремо зупинитися на понятті «суб'єкт інформаційно-психологічного впливу», що в науковій літературі трактується неоднозначно. З одного боку, це — сторона, яка ініціює вплив, продукує і поширює інформаційний контент. З іншого боку, у сучасному соціальному просторі межа між суб'єктом і об'єктом часто є умовною: одна й та сама особа, інституція чи держава можуть одночасно зазнавати впливу і впливати на інших. Це особливо актуально в контексті децентралізованої інформаційної війни, де учасники часто змінюють ролі залежно від інформаційного контексту.

Дослідник В. Бутранець пропонує розширене тлумачення суб'єктів ІпсВ, включаючи до них як державні інституції (органи влади, силові структури, підрозділи спеціальних служб), так і недержавні суб'єкти — промислові та торгові корпорації, радикальні об'єднання, злочинні угруповання, релігійні секти, терористичні організації, впливові особистості та навіть окремих громадян. Така широта суб'єктності пояснюється тим, що у цифрову епоху навіть індивідуальний актор за допомогою соціальних мереж може реалізовувати масштабний інформаційно-психологічний вплив, спричиняючи соціальний резонанс.

Значну увагу дослідженню суб'єктів ІпсВ приділено й у працях російського політтехнолога А. Манойла, який окреслює чітку ієрархію суб'єктів впливу: держави, міжнародні організації, транснаціональні корпорації, незаконні воєнізовані формування, радикальні політичні й релігійні організації, а також

¹ Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи [Електронний ресурс] / В. Петрик. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3222>

віртуальні спільноти й медіа-корпорації. Цей перелік свідчить про інституціалізацію ІпсВ у глобальному масштабі — коли інформаційна війна стає невід’ємною частиною геополітичного суперництва.

Особливої уваги заслуговує позиція українського дослідника Ю. Рубана, який пропонує розмежування держав як учасників ІпсВ на дві категорії: суб’єкти та об’єкти. На його думку, суб’єктами можуть виступати лише держави, що досягли високого рівня інформаційного розвитку, модернізували свою інфраструктуру, мають відповідні технічні засоби і кадровий потенціал для реалізації складних ІПСО. Решта ж держав, які не володіють такими ресурсами, можуть лише реагувати, отже — виступають переважно як об’єкти.

Слід також зазначити, що держави як суб’єкти інформаційно-психологічного впливу діють за допомогою цілого комплексу заходів. По-перше, це — створення власного суверенного інформаційного простору, здатного генерувати й ретранслювати вигідні наративи. По-друге, розробка нормативно-правової та ідеологічної бази, що регламентує участь державних органів у процесі інформаційного впливу. По-третє, інституціоналізація відповідних структур — як у силовому блоці, так і в громадянському секторі. По-четверте, розробка або придбання інструментів і технологій ІПСО, включно з алгоритмами, аналітичними платформами, бот-мережами, інфраструктурою для кібервійни.²

Підсумовуючи цей підрозділ важливо буде відзначити, що суб’єктність ІпсВ у сучасних умовах — це не стільки політичний статус, скільки наявність волі, ресурсів і технологічного арсеналу для здійснення впливу. Нація, яка не спроможна продукувати власний зміст, яка споживає чужі наративи без критичного аналізу, автоматично стає об’єктом — навіть якщо вона є політично незалежною.

² Інформаційна війна — зброя масового знищення! [Електронний ресурс] // [веб-сайт]-
<https://www.pravda.com.ua/rus/articles>

1.2. Засоби, канали та методи ведення інформаційних війн

У фазі активного протистояння агресивна інформаційна кампанія стає постійним і структурним елементом бойових дій. Її головною метою є здобуття та утримання інформаційної переваги, яка дозволяє одній із сторін здійснювати вплив на систему державного управління та ухвалення політичних рішень. Ця перевага забезпечується шляхом комплексного інформаційно-психологічного й інформаційно-технічного впливу, який охоплює як традиційні, так і новітні інструменти комунікації.³

Фахівці виокремлюють декілька етапів розгортання інформаційної війни. На початковій стадії відбувається масштабне розповсюдження контенту — новин, заяв, інтерпретацій — з метою привернення уваги до певної «проблемної ситуації» або створення ілюзії її наявності. На другому етапі визначається та активно формується цільова аудиторія, навколо якої вибудовується ядро прихильників або принаймні зацікавлених осіб, консолідованих довкола заданого конфлікту чи наративу. Далі, на третьому етапі, здійснюється інтенсивна інформаційна обробка цієї аудиторії — простір насичується потужними потоками інформації, що повторюються, деталізуються, емоційно забарвлюються, подаються в різних форматах, щоб охопити ширший спектр споживачів і забезпечити максимальний вплив. Завершується цикл реакцією аудиторії — бажаним ефектом, який виявляється у зміні поведінки, світогляду або підтримці певної позиції, що забезпечує домінування в інформаційному середовищі.⁴

Особливу увагу варто приділити тому факту, що ще з моменту проголошення незалежності України Росія систематично веде інформаційно-пропагандистську роботу проти української державності. З приходом до влади проросійських політичних еліт, особливо в період президентства Віктора

³ Ryzhuk O. (2018). Providing information security of Ukraine during the hybrid war. *Politicus*. 2018. Vol. 2. P. 147–150.

⁴ Меренюк С., Меренюк Х. Україно-російська гібридна війна. Україна в умовах трансформації міжнародної системи. Львів, 2019. С. 47–51.

Януковича, ця кампанія лише посилилася. На тлі анексії Криму та початку бойових дій на Донбасі російська агресія супроводжувалася масованими інформаційно-психологічними кампаніями, які були спрямовані як на внутрішню російську аудиторію, так і на українських громадян, а також — частково — на міжнародну спільноту.

Ці кампанії мали чітко визначену структуру та завдання. Насамперед ішлося про деморалізацію українських Збройних сил, спецслужб, правоохоронних органів та громадянського суспільства. Їхня мета полягала в тому, щоб спровокувати внутрішню дестабілізацію, зневіру у власних державних інституціях та навіть заохочення до актів державної зради. Крім того, особлива увага приділялася формуванню в свідомості як українців, так і росіян викривленого уявлення про події на фронті — так званого «медіабачення», яке ґрунтувалося на фейкових візуалізаціях, хибних інтерпретаціях фактів та емоційній маніпуляції образами.⁵

Через соціальні мережі — зокрема **Facebook, Telegram, YouTube, Twitter, TikTok** — поширювалися спеціально сконструйовані меседжі, які були спрямовані не лише на **мобілізацію проросійськи налаштованої аудиторії**, а й на **інформаційне збурення, деморалізацію та дезорієнтацію широких верств українського населення**. Центральними темами таких меседжів стали твердження про **нібито масову підтримку російських військ** з боку мешканців південно-східних регіонів України, про **«злочинну суть» української влади**, її **«фашистський характер»**, а також **вигадки про переслідування російськомовного населення**. Ці теми не були випадковими — навпаки, вони глибоко закорінені у пропагандистську доктрину «руського мира» й активно використовувалися як інструмент **деструктивного впливу на суспільну свідомість**.

Найбільш показовим у цьому контексті був **масштабний вкид фейкової інформації у 2014 році**, коли Росія на тлі окупації Криму та початку бойових дій

⁵ Яфонкін А., Шевчук В. Інформаційна війна проти держави та інформаційна безпека України. Форум права. 2017. № 5. С. 466–472.

на Донбасі розгорнула безпрецедентну медіакампанію. Основна ідея полягала в тому, щоб нав'язати образ «повстання російськомовного населення» проти «київської хунти», яка нібито прийшла до влади у результаті «державного перевороту» (йдеться про Революцію Гідності). Російські телеканали, які транслювалися на території України до 2014 року, зокрема **«Россия 24»**, **«Первый канал»**, **«НТВ»**, **«РЕН ТВ»**, систематично просували версію подій, згідно з якою мешканці Донбасу та Півдня «піднялися проти утисків», а Росія лише «захищає своїх».

У соціальних мережах паралельно створювалися десятки фейкових акаунтів і сторінок, які нібито представляли позицію «звичайних громадян» — учителів, лікарів, водіїв, ветеранів, студентів — що «страждали» через «українізацію», «заборону мови», «втрату роботи через громадянську позицію». Такі акаунти використовувалися для **тиражування єдиних смислових кліше та створення ілюзії масовості проросійських настроїв**. Наприклад, у 2014–2015 роках активно поширювалася теза: «у нас немає іншого вибору, як звернутися до Росії по допомогу», або «українська армія стріляє по мирних людях». Ці меседжі працювали на **психологічне розшарування суспільства**, підрив довіри до держави, легітимацію сепаратизму і — в підсумку — створення інформаційного ґрунту для реального збройного втручання.

Не менш показовою була інформаційна кампанія навколо **«фашизму» в Україні**, яка стала ключовим символічним аргументом для виправдання військової агресії. Російська пропаганда активно тиражувала образ «бандерівців», «карателів», «неонацистів», часто використовуючи вирвані з контексту висловлювання політиків або історичні події середини ХХ століття. Зокрема, навіть у 2022 році в офіційних заявах Володимира Путіна фігурувала теза про «необхідність денацифікації України», що продовжувала риторику, запущену ще у 2014 році. Ці наративи активно підхоплювалися в соцмережах і ЗМІ, у тому числі за участі іноземних лояльних експертів або так званих «корисних ідіотів», які свідомо чи ні підсилювали російські тези у міжнародному просторі.

Із початком повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року інформаційна агресія Росії досягла безпрецедентного рівня. Потужна хвиля фейків, маніпуляцій, монтажних відео та пропагандистських заяв накрила не лише російське й українське медіаполе, а й вийшла за межі пострадянського простору. Провідні російські телеканали продовжували масово транслявати інформацію, яка подавала агресію як «звільнення», обґрунтовувала її «необхідністю захисту» та вдавалась до перекручування міжнародного правового контексту. Усе це супроводжувалося виправданням окупаційних дій, створенням образу «внутрішнього ворога» серед українців та формуванням ілюзії підтримки військових дій з боку населення окупованих територій.⁶

Характерною ознакою російської інформаційної стратегії є навмисне уникнення точного означення війни. Від початку вторгнення у 2022 році російські державні медіа вперто не вживали слово «війна», замінюючи його евфемізмом «спеціальна військова операція». Такий вибір термінів не є випадковим: російське законодавство передбачає кримінальну відповідальність (аж до 15 років позбавлення волі) за використання реального визначення збройного конфлікту. Цей факт чітко демонструє прагнення режиму максимально контролювати інтерпретацію подій, запобігти формуванню критичного мислення у власного населення та зберегти образ легітимності дій влади.

Така семантична маніпуляція слугує не лише внутрішньополітичним цілям. Вона має за мету створити ілюзію правомірності агресії, подати її не як порушення міжнародного права, а як «захист», «звільнення» або «попередження загроз». На тлі реальних бойових дій, обстрілів українських міст, загибелі цивільних, серед яких жінки й діти, така риторика виглядає не лише цинічною, а й деструктивною в глобальному контексті. Її справжня мета — дезорієнтувати

⁶ Фещенко І. Інформаційна війна як органічна складова сучасного збройно-політичного конфлікту. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2021. Вип. 13 (1). С. 96–103.

населення, знизити рівень спротиву серед громадян та переконати менш активних прихильників режиму у «вимушеності» та «законності» агресії.⁷

Ще одним інструментом російської дезінформаційної кампанії є системна спроба дискредитації українського військового та політичного керівництва. Часто ворожі ЗМІ поширюють деструктивні наративи про «зрадників», «втікачів» або «неонацистів», намагаючись створити образ хаосу, слабкості, неспроможності української влади. Яскравим прикладом такого фейку є поширення міфу про втечу президента Володимира Зеленського з Києва в перші дні війни. Цей міф мав на меті зруйнувати моральний дух українців, однак зіткнувся з реальністю — відкритими зверненнями глави держави з місця подій, які стали символом стійкості й лідерства.⁸

Крім персональних атак, російські пропагандисти активно використовують фальсифіковані історії для стимулювання ненависті та розпалювання ворожнечі. Прикладом може слугувати вигаданий сюжет про нібито «розп'ятого хлопчика», який мав за мету мобілізувати агресивні емоції серед російського населення. Водночас у російському інформаційному просторі активно культивується думка, що вторгнення в Україну — це запобігання «загрозі» з боку НАТО. Ще одним поширеним фейком є твердження, що українські збройні сили обстрілюють власні міста. Така риторика була особливо посилена під час штурму Маріуполя, коли російські ЗМІ намагалися перекласти відповідальність за руйнування міста на український батальйон «Азов».

Ці твердження, однак, не витримують жодної критики, оскільки численні міжнародні організації, спостерігачі, правозахисні структури й журналісти мають достатньо технічних можливостей для фіксації реальних напрямків обстрілів, місць пуску ракет та ін. Уже в перші дні війни було зібрано тисячі фактів, які документально підтверджують злочини російської армії. Вочевидь, більшість таких інформаційних операцій скерована виключно на внутрішню

⁷ Яфонкін А., Шевчук В. Інформаційна війна проти держави та інформаційна безпека України. Форум права. 2017. № 5. С. 466–472.

⁸ Горбань Ю. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. Вип. 1. С. 136–141.

аудиторію Росії, де державний апарат прагне зберегти контроль над суспільною думкою, навіть ціною ізоляції від зовнішнього світу.

На цьому тлі Україна, у свою чергу, проводить активну та переважно ефективну інформаційну політику, яка стала важливою частиною національного спротиву. З перших днів вторгнення в українському інформаційному просторі була організована системна кампанія з інформування населення про реальні події, їх розвиток і масштаби. Особлива увага приділялася спростуванню фейків, зокрема шляхом закликів довіряти лише офіційним джерелам, оперативним брифінгам Генштабу, Міністерства оборони, РНБО, та систематичній роботі незалежних фактчекінгових проєктів.⁹

Відкритість інформаційної політики України стала важливою запорукою її стійкості. Не замовчуючи тимчасові поразки або складні обставини, українські медіа формували атмосферу довіри, що дозволяло не лише нейтралізовувати панічні настрої, а й зміцнювати бойовий дух населення. Саме це, а також тісна взаємодія із міжнародними журналістськими спільнотами, дало змогу представити правду про події в Україні світовому суспільству без значних викривлень.

Своєрідним контрнаступом в інформаційній війні стали чесність, вчасність і послідовність у наданні суспільно значущої інформації. Це дозволило спростувати численні російські вигадки, зокрема про те, що мирні міста обстрілюють українські націоналістичні батальйони. Водночас пропагандистська політика Росії, яка базувалася на тотальному контролі над ЗМІ, створенні постановочних сюжетів, залученні «експертів» сумнівного походження, дедалі менше сприймається у світовому інформаційному середовищі.

Сильним боком української інформаційної політики стало акцентування на злочинності дій окупаційних військ. Українські журналісти і державні органи не лише не приховували фактів насильства, а й навпаки — наголошували на них,

⁹ Калініченко Б. Визначальні напрями формування стратегії протистояння інформаційній війні. Держава і право. Серія : Політичні науки. 2019. Вип. 83. С. 61–73.

що дозволяло сформувати у громадян чітке моральне розмежування між своїми і чужими. Ця стратегія — побудована на правді, а не маніпуляції — забезпечила високий рівень національного згуртування.¹⁰

Тактика Росії, навпаки, передбачала блискавичну війну з мінімальним опором і короткотерміновим інформаційним прикриттям. Її ставка на швидку капітуляцію та розгубленість українців не справдилася. Більше того, помилкою стало поширення тверджень про те, що українці нібито «чекають визволення». Насправді ж масштабний і рішучий спротив українського населення лише посилив деморалізацію серед самих російських військових.

1.3. Теоретичні моделі інформаційно-психологічних операцій у воєнній стратегії

Упродовж історії людства застосування збройної сили задля досягнення політичних цілей було звичним явищем. Воно невід’ємно супроводжувало війни, військові конфлікти та інші форми збройного протистояння. Для реалізації стратегічних завдань сторони вдавалися до використання комплексу засобів — економічних, дипломатичних, військових, психологічних тощо, кожен з яких мав відповідну форму вияву. Як правило, політики зверталися до збройної сили тоді, коли інші — мирні — методи боротьби не давали бажаного результату. Упродовж століть еволюціонували і методи збройної боротьби, трансформувався її зміст, проте її основою залишалася фізична сила й використання зброї. Тому війна традиційно асоціювалася із збройним протистоянням.

Однак із початком епохи науково-технічного прогресу та інформатизації суспільного життя відбулася якісна трансформація у підходах до ведення війни. Внаслідок цього сформувалося нове бачення конфлікту як комплексного явища, в якому переважають не обов’язково фізичні, а радше соціально-політичні,

¹⁰ Парфенюк І. Інструментарій інформаційних війн: традиційні та новітні засоби. Вісник Книжкової палати. 2019. № 1. С. 7–10.

економічні, інформаційні та психологічні чинники. Концепція «тотальної війни», що довгий час була основою воєнної доктрини багатьох країн світу, виявилася морально й практично застарілою. Подальше масове застосування зброї, з огляду на зростання її руйнівного потенціалу, вже становить пряму загрозу самому існуванню людства. У цих умовах усе більше держав вдається до нової парадигми конфліктів — війн нового покоління, у яких акцент зміщується з фізичного знищення противника на досягнення стратегічних і політичних результатів шляхом домінування в інформаційному просторі.

Сучасна війна — це вже не лише збройна боротьба, а поліструктурний процес, що поєднує в собі різні форми протиборства: від політичної й економічної до психологічної та інформаційної. Ба більше, збройна боротьба перестала бути незмінним компонентом війни як такої. У низці випадків в історії цілі війни досягалися без початку бойових дій, завдяки системному інформаційному тиску, маніпуляції свідомістю та руйнуванню морального духу супротивника ще до початку активного конфлікту.

Ще в стародавні часи воєначальники розуміли силу непрямих методів ведення війни. Зокрема, китайський стратег Сунь-Цзи наголошував, що найвищим мистецтвом у війні є перемога над супротивником без бою. Такий підхід лежить в основі сучасної концепції інформаційно-психологічної війни. Сутність її полягає в тому, щоб позбавити противника волі до спротиву через вплив на його свідомість, створення атмосфери безвиході, хаосу, внутрішніх суперечностей. У результаті така сторона втрачає здатність до ефективного опору, навіть не вступаючи у безпосереднє зіткнення з ворогом.

У цьому зв'язку вирізняють два основні способи ведення війни — летальний і нелетальний. Летальний передбачає збройне протистояння, що спрямоване на фізичне знищення чи нейтралізацію супротивника. У свою чергу, нелетальний спосіб оперує інструментами впливу, які не передбачають прямого застосування сили, проте здатні досягати результатів не менш ефективно. Центральне місце в останньому займає інформаційно-психологічна складова.

Незалежно від форми ведення війни — політичної, дипломатичної, економічної чи збройної — інформаційно-психологічний вплив присутній постійно. Його масштаби в умовах сучасного конфлікту лише зростають. Технології проникнення у свідомість через медіа, маніпулятивну риторику, інформаційні операції набувають усе більшої ролі як в мирний час, так і під час загострення конфлікту.

Варто зазначити, що сучасна інформаційна боротьба вже не є епізодичним чи допоміжним інструментом, а перетворилася на центральний елемент воєнної стратегії. Збройні сили країн, які ведуть війни нового покоління, передусім застосовують ІпсО як спосіб підготовки до конфлікту, створення потрібного інформаційного тла, легітимації своїх дій, деморалізації ворога. При цьому збройна компонента стає лише завершальним або демонстративним актом, що закріплює результат, досягнутий засобами інформаційного впливу.

Особливого значення набуває той факт, що інформаційно-психологічна боротьба ведеться постійно, незалежно від фази війни. Вона починається задовго до відкритого конфлікту, триває протягом усього протистояння і не завершується навіть після формального завершення бойових дій. У періоди «миру» така боротьба проявляється у вигляді політичної пропаганди, поширення фейкових наративів, інформаційного терору, розповсюдження панічних чуток, атак на символічні цінності, національну історію, мову, культуру.

Інформаційні війни XXI століття базуються не лише на радіо й телебаченні, а й на розгалужених глобальних комп'ютерних мережах. Інтернет, соціальні платформи, месенджери — усі вони стали інструментами тотального впливу. Через них здійснюється таргетований вплив на окремі аудиторії, розганяються інформаційні хвилі, здійснюється дискредитація ключових фігур, формуються антисупільні настрої. Особливо ефективним виявляється використання Інтернету для впливу на бойовий дух військовослужбовців супротивника, зокрема через кампанії «вкидання» неправдивих повідомлень про втрати, зраду командування, поразки на фронті.

На сучасному етапі розвитку воєнної справи інформаційно-психологічна війна постає не як допоміжний засіб, а як рівноцінна та самостійна форма протиборства. Вона має власну логіку, структуру, засоби реалізації та цілі. Її головним змістом є формування такого стану свідомості супротивника, в якому він втрачає волю до спротиву, довіру до власних лідерів, почуття безпеки, національну ідентичність. Як наслідок — воєнні цілі досягаються без прямого зіткнення, але з не меншою ефективністю.

Висновки до першого розділу

Перш за все, інформаційно-психологічна війна є цілеспрямованим, системно організованим впливом на свідомість, поведінку, морально-психологічний стан, ідентичність та колективні уявлення як окремих індивідів, так і соціуму в цілому. ІПВ охоплює не лише сферу масової комунікації чи інформаційного простору, а й проникає в освітні, культурні, політичні, релігійні, економічні та адміністративні системи, реалізуючи мультидисциплінарний підхід до маніпуляції масовою свідомістю. Саме тому однозначне трактування ІПВ як окремого феномена війни вже не відповідає реаліям: йдеться про цілісну технологію стратегічного управління реальністю через зміну сприйняття.

Аналізуючи методологічні підходи до вивчення ІПВ, слід зазначити, що ефективне осмислення її механізмів можливе лише за умов міждисциплінарного синтезу — на стику політології, соціальної психології, когнітивістики, інформатики, семіотики, культурології та стратегічних комунікацій. Традиційні школи мислення (реалізм, лібералізм, конструктивізм) не здатні повноцінно охопити складність і мінливість ІПВ, тому постає потреба в новій аналітичній рамці, яка поєднує структурно-функціональні, критично-дискурсивні та мережево-системні парадигми. Особливо перспективним є підхід через призму теорії інформаційних систем і кібернетики, де ІПВ постає як форма деструктивного управління системами через підрив їхньої цілісності, збою в

логіці функціонування, або ж шляхом «перепрошивання» базових кодів колективної ідентичності.

З історико-еволюційного погляду, інформаційно-психологічна війна не є продуктом лише ХХІ століття. Її елементи простежуються ще в античній пропаганді, церковних маніпуляціях середньовіччя, колоніальній міфотворчості Нового часу. Проте саме цифрова доба, що започаткувала еру інформаційного перенасичення, Big Data, штучного інтелекту, deepfake-технологій та мережових структур впливу, кардинально змінила як інструментарій, так і масштабність ІПВ. У результаті, інформаційний простір став не лише середовищем, а й полем битви, в якому гравці конкурують за найдефіцитніший ресурс сучасності – увагу, довіру і віру.

Визначальним елементом теорії ІПВ є категорія «цільової аудиторії», яка з урахуванням соціальних, культурних, психологічних, етнічних та мовних характеристик отримує індивідуалізований вплив. У цьому сенсі ІПВ набуває рис «розумної зброї», яка б'є не по інфраструктурі, а по ідентичності. Саме тому питання захисту інформаційного суверенітету стає не менш важливим, ніж оборона територіальної цілісності. Національна інформаційна політика повинна передбачати системний моніторинг дезінформаційних наративів, створення стійких контрнاراتивів, розвиток критичного мислення та інформаційної гігієни населення.

Сучасна ІПВ розгортається на трьох рівнях: стратегічному, оперативному й тактичному. На стратегічному рівні формуються ключові наративи, спрямовані на підрив легітимності держави, її міжнародного іміджу, інституційної довіри. Оперативний рівень включає кампанії в соціальних мережах, роботу бот-мереж, інформаційне насичення певної теми фейками та псевдоджерелами. Тактичний рівень стосується точкових інформаційних операцій, спрямованих на дестабілізацію конкретних подій, кампаній, особистостей. Саме така ієрархія дозволяє ІПВ бути не лише потужним інструментом війни, але й формою соціального інжинірингу.

Не менш важливою у методології ІПВ є категорія «когнітивної війни», яка підкреслює, що сучасна боротьба відбувається не лише за ресурси чи території, а за картину світу в голові людини. Тут актуалізуються поняття «фреймів» (рамок сприйняття), «спіралей мовчання», «вікон Овертона», «ефекту ілюзії правди» – психологічні та соціолінгвістичні конструкції, які формують сприйняття реальності й можуть кардинально змінити реакцію суспільства на одні й ті самі події. Звідси випливає вимога інтегрувати в аналітику ІПВ не лише кількісні показники, а й якісні – змістовні структури дискурсу, емоційний контекст, семантичну і прагматичну насиченість меседжів.

Окрема увага має бути приділена технічному виміру ІПВ – штучному інтелекту, машинному навчанню, автоматизації генерації контенту, кібернетичним алгоритмам виявлення поведінкових шаблонів та ін. Тут необхідна критична рефлексія: чи здатна сучасна держава, з її повільними бюрократичними механізмами, вчасно реагувати на надшвидкі динаміки інформаційного впливу? Очевидно, що лише шляхом створення гнучких міжвідомчих центрів протидії ІПВ, які поєднують експертизу спецслужб, громадського сектору, науковців і технічних фахівців, можливо досягти реальної ефективності. Важливо також виходити за межі оборони і реалізовувати проактивну інформаційну політику.

У контексті російсько-української війни, ІПВ набула характеру повномасштабної інформаційної агресії, що включає переписування історії, маніпуляцію фактами, дискредитацію українських інституцій, популяризацію образу «руського мира» та нав'язування фаталістичної картини дійсності. Ці операції здійснюються через телеканали, Telegram-канали, TikTok, фільми, освітні програми, релігійні структури тощо. Таким чином, ІПВ Росії проти України є багатошаровим процесом, який поєднує архаїчну ідеологію та сучасні технології, цілісно інтегруючи культурну, політичну, воєнну та економічну компоненти.

Усі ці фактори вимагають формування нової парадигми безпеки – інформаційно-когнітивної безпеки, яка включає стратегії попередження

інформаційного насильства, посилення медіаграмотності, розвитку стійких комунікативних систем. Особливої актуальності набуває концепція інформаційної стійкості суспільства як здатності протистояти деструктивному контенту, відновлювати довіру до правдивої інформації та формувати власний дискурс у глобальному інформаційному середовищі. У цьому контексті актуально впровадження постійних освітніх і просвітницьких ініціатив, створення національних аналітичних центрів, інвестування в стратегічні комунікації та гуманітарну політику.

РОЗДІЛ 2.

ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ РФ У КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ (2014–2021 РОКИ)

2.1. Основні напрями інформаційно-психологічного впливу під час анексії Криму

У контексті анексії Криму Російська Федерація активно застосовувала пропагандистські матеріали як ефективну форму інформаційно-психологічної зброї. Їх метою було глибоке впровадження у свідомість жителів півострова заздалегідь підготовлених міфів і штучно сконструйованих уявлень про події, ситуацію та ролі основних суб'єктів. Таким чином, через маніпулятивне інформаційне середовище здійснювалося формування вигідної для агресора картини світу, що сприяло нав'язуванню місцевому населенню рішень і поведінкових моделей, що відповідали стратегічним інтересам РФ.

Україна в цій ситуації постає як об'єкт цілеспрямованої інформаційної агресії, в якій засоби масової інформації використовувалися не для інформування, а для створення альтернативної реальності. Медіа, що за своєю природою повинні бути майданчиком для неупередженого висвітлення подій, у руках Росії перетворилися на інструмент масового психологічного впливу. ЗМІ виконували не лише функцію передавання новин, але й активно формували смислове поле — задавали тлумачення подій, підказували «правильні» висновки, нав'язували готові судження, створюючи в інформаційній свідомості аудиторії певні шаблони мислення.¹¹

Російські медіа вдавалися до широкого спектра маніпулятивних технологій: перебільшували значення другорядних подій, свідомо об'єднували окремі факти в хибні логічні конструкції, щоб створити видимість повної, але викривленої картини. У полі зору залишалися лише ті факти, які потенційно

¹¹ Почепцов Г.Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Г. Почепцов. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2015. – 497 с.

могли мати сильний емоційний вплив на цільові соціальні групи. Водночас інформація, що суперечила офіційному дискурсу Москви або могла викликати сумніви щодо правомірності дій Росії, ретельно ігнорувалася або подавалася у спотвореному вигляді.

Окрему роль у побудові емоційного фону інформаційної кампанії відігравали не лише зміст повідомлень, але й техніка їхньої подачі: тембр голосу, інтонаційні акценти, міміка телеведучих — усе це було частиною ретельно продуманого механізму психологічного впливу, що посилював сприйняття інформації та сприяв емоційному засвоєнню потрібних смислів. Таким чином, анексія Криму супроводжувалася не лише військовою, а й глибоко продуманою інформаційно-психологічною операцією, в основі якої лежало цілеспрямоване конструювання у свідомості населення нової реальності — вигідної окупаційній владі.¹²

Так звана спільнота «радянських людей», яка сформувалась у Криму — зокрема серед колишніх військовослужбовців СРСР, представників силових структур, а також цивільного населення, яке не адаптувалося до українського політичного дискурсу — стала ідеальною мішенню для маніпулятивного впливу. Саме ці категорії кримчан виявляли стійку проросійську позицію, спілкувалися переважно російською мовою, брали участь у створенні проросійських організацій, і з підозрою ставилися до всього, що асоціювалося з пострадянською Україною. Кремлівська пропаганда майстерно експлуатувала ці настрої, відновлюючи в інформаційному просторі уявлення про велич Радянського Союзу, героїзм минулого, стабільність і силу Росії.

На фоні недостатньої державної політики України щодо реінтеграції кримського регіону в національний політичний та інформаційний простір, Москва впродовж багатьох років вела планомірну роботу з формування проросійського інформаційного середовища на півострові. Особливо активно ця діяльність розгорталася через ЗМІ, які подавали викривлену історію Криму,

¹² Толубко В.Б. Інформаційна боротьба (концептуальні, теоретичні, технологічні аспекти) : монографія / В. Б. Толубко. — К. : НАОУ, 2003. — 320 с.

перебільшували конфліктність етнонаціональних відносин, підкреслювали нібито утиски російськомовного населення, зводили нанівець значення кримськотатарської культури, та нав'язували ідею «історичної несправедливості», яку має виправити Росія.¹³

Варто наголосити, що початок активної фази інформаційної операції не збігався із збройною фазою окупації у лютому 2014 року. Вона була підготовлена задовго до цього, і мала багаторівневу структуру. Однією з найважливіших її передумов стало те, що більшість населення Криму на момент початку окупації споживала російський інформаційний контент. Незважаючи на те, що в регіоні офіційно функціонувала полікультурна система мовлення — 7 мов трансляції, 79 телерадіоорганізацій, з яких 13 були телекомпаніями ефірного мовлення, 14 — FM-радіостанціями, а ще 39 — кабельними медіакомпаніями, — реальний вплив українського інформаційного продукту залишався маргінальним. Кримське населення в масовому порядку дивилося російські серіали, новини, ток-шоу, слухало російську естрадну музику, орієнтувалося на російські джерела новин.

Цей факт суттєво полегшив реалізацію стратегічної операції Росії з «інформаційної підготовки» до майбутнього анексійного сценарію. Усі ключові компоненти були заздалегідь підготовлені: цільова аудиторія була визначена, інфраструктура — створена, інформаційні канали — контрольовані, а наративи — поступово й послідовно впроваджувались у масову свідомість. Кремль успішно використав феномен психологічної ностальгії за минулим, дефіцит національної ідентифікації частини населення, а також соціально-економічні проблеми, характерні для регіону, щоб переконати людей у вигідності «повернення до Росії».¹⁴

Активізація російської інформаційної експансії в Україні має чітко простежувану хронологію та логіку. Вже впродовж 1992–2013 років, особливо в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, формувалась і поступово

¹³ Жарков Я.М. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція і сучасність): монографія / Я. М. Жарков, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк та ін. — К. : ПАТ «Віпол», 2013. — 248 с.

¹⁴ Там само.

укріплювалась російська ідеологічна інфраструктура, що фактично стала фундаментом для подальших агресивних інформаційних дій. Йдеться не лише про окремі випадки впливу на громадську думку, а про багаторічну, послідовну кампанію, яка з кожним роком ставала дедалі більш системною і комплексною.

Ознаки цілеспрямованого інформаційного тиску на українське інформаційне середовище, зокрема на кримському півострові, проявились після парламентських виборів 2006 року, коли до влади в регіоні прийшли політичні сили, що відкрито декларували проросійські погляди – передусім Партія регіонів і так званий “Руський блок”. Ці політичні сили почали здійснювати тиск на місцеві ЗМІ, зокрема обмежуючи мовлення українських телеканалів, скорочуючи присутність україномовного контенту, та перешкоджаючи роботі незалежних журналістів. Водночас, відбувалося активне нав’язування російського порядку денного в інформаційному просторі.¹⁵

Після приходу до влади Володимира Путіна у 2000-х роках, Російська Федерація зуміла централізувати і жорстко контролювати медіапростір. Створено потужну інформаційну систему, що поєднувала державні та формально приватні засоби масової інформації. До ключових осередків цієї системи входили такі великі медіахолдинги, як “Всероссийская государственная телевизионная и радиовещательная компания”, “Газпром-Медіа Холдинг”, а також “Национальная Медиа Группа”. Ці структури забезпечили безперебійне виробництво та трансляцію стратегічно вигідного для Кремля контенту, в тому числі за межі Росії.

Особливу увагу Кремль приділяв інформаційному впливу на іноземну аудиторію. Із цією метою створено централізовану систему іномовлення, яка до 2016 року включала ключові елементи: інформаційне агентство “Россия сегодня” (колишнє “РИА Новости”), мультимедійну платформу Sputnik (правонаступника “Голосу России”) та міжнародний телеканал RT (Russia Today). Ці ресурси стали основними носіями кремлівської пропаганди, що

¹⁵ Сасенко О.Г. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни / О. Г. Сасенко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2015. – Випуск 1.

ретранслювалася багатьма мовами світу, зокрема й українською, й активно споживалась населенням України – передусім на півдні та сході держави, а також у Криму.

Усі ці засоби використовувались для організації масштабних пропагандистських кампаній, спрямованих на підлив державності України, дискредитацію її політичного керівництва, формування образу "зовнішнього ворога" в особі Заходу та НАТО, а також нав'язування тези про неспроможність України як незалежної держави. Важливо зазначити, що контент зазначених медіа був насичений не просто критикою України, а відвертою антиукраїнською риторикою, що часто межувала з мови ворожнечі.¹⁶

Російські засоби масової інформації під час Революції Гідності в Україні відіграли ключову роль у створенні викривленого інформаційного поля, яке систематично формувало образ “загрозливої України”, зокрема з боку “неонацистів” і “бандерівців”. Такі наративи активно транслювалися телеканалами “Вести”, “Россия”, “Первый канал”, “Новости”, “РТР-Планета”, “Россия 24”, “НТВ-Мир” і, особливо, міжнародним англомовним рупором Кремля – “Russia Today”. Матеріали, що передавалися цими каналами, навмисно зображали події в Україні не як народне повстання проти авторитарного режиму, а як насильницький переворот, інспірований екстремістами.

Один із домінантних підходів у подачі інформації полягав у свідомому униканні балансу думок. Наприклад, загроза українського націоналізму подавалася виключно зі слів окремих осіб, без надання платформи альтернативній точці зору, що повністю суперечить стандартам об’єктивної журналістики. Така стратегія мала за мету викликати страх у глядача, створити враження хаосу, агресії з боку протестувальників та відсутності контролю з боку держави. На додачу, пропагандистські сюжети насичувалися сенсаційними елементами — імітаціями погромів, нібито кривавими сутичками, а також

¹⁶ Петрик В.М. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю: ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навч. посіб. / В. М. Петрик, О. А. Штоквиш, В. І. Польвий. – К. : Росава, 2016. – 208 с.

кадрами з вигаданими “жертвами фашистів”, зокрема у формі підготовлених постановочних матеріалів.

Цей потужний інформаційний вплив особливо посилювався у регіонах України, де присутність російського телебачення була найбільшою, зокрема в Криму. Спеціальні кореспонденти російських телеканалів, як-от “Первый канал”, “Россия 24”, НТВ, “РЕН-ТВ”, “Russia Today” та інших, були відряджені до Криму вже у грудні 2013 року, фактично за кілька тижнів до кульмінації Майдану. Вони систематично натякали на “небезпеку” з боку центральної української влади та можливість від’єднання півострова як “єдиного виходу” для його мешканців.¹⁷

Визначальним у цій кампанії стало просування ідеї “захисту російськомовного населення”. Такі тези трансливалися як відповідь на нібито насильницьку українізацію, політичну дестабілізацію, а також вигадані утиски з боку “західних радикалів”. Наприклад, 23 лютого 2014 року телеканал НТВ у програмі “Сьогодні” повідомив про так званий “державний переворот” і “збройне захоплення влади” в Києві, чим фактично легітимізував можливу військову відповідь Кремля.

У телесюжетах активно використовували цитати представників проросійської влади Криму. Наприклад, у випуску програми “Вісті” на “Росія 24” від 19 лютого 2014 року було показано виступ голови фракції “Справедлива Росія” Сергія Миронова, який закликав “рятувати Київ”. Наступного дня трансливали звернення голови Верховної Ради АР Крим Володимира Константинова, в якому вже лунали заклики до денонсації акту 1954 року про передачу Криму Україні. Таким чином, ще до офіційного початку окупації російська пропаганда вела скоординовану інформаційну атаку на український суверенітет і територіальну цілісність.¹⁸

¹⁷ Саєнко О.Г. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни / О. Г. Саєнко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2015. – Випуск 1.

¹⁸ Смола Л. Інформаційно-психологічний складник “гібридної” війни / Л. Смола // Національна безпека і оборона. – 2016. - № 9–10 (167–168). – С. 68-72.

Починаючи з 20 лютого 2014 року, російські ЗМІ вже відкрито почали говорити про можливість “приєднання” Криму до Росії. Водночас інформаційний простір формувався за класичною схемою інформаційно-психологічної операції: спочатку нагнітання страху та паніки серед місцевого населення, демонізація опонентів, підготовка суспільної думки до радикального рішення, і, нарешті, легітимізація анексії як нібито “волі народу”. Відтак, російська пропаганда не просто слугувала супровідним елементом гібридної агресії — вона була її авангардом, створюючи віртуальну реальність, яка дозволила окупацію здійснити без значного збройного опору, прикриваючись “захистом громадян від націоналізму”.¹⁹

Російські медіа під час анексії Криму активно використовували прийом контрастного інформування, щоби сформувати у глядача враження про фундаментальну відмінність півострова від решти території України. Телевізійні сюжети з Криму подавалися не ізольовано, а у порівнянні з кадрами з інших регіонів, зокрема із заходу України, де, за версією російських каналів, домінували радикальні “неонацисти”. Наприклад, у випусках “Недільного часу” на “Першому каналі” (26.01.2014 р.) або новинах “Вісті” на телеканалі “Росія” (29.01.2014 р.) події в Криму демонструвалися як спокійні, стабільні й “розсудливі”, на відміну від “хаотичного”, “насильницького” західного регіону України, де нібито відбувався “переворот” або “заколот”.

Ця техніка інформаційної маніпуляції базувалася на принципі бінарної опозиції: “Крим — стабільність і порядок”, “Західна Україна — хаос і загроза”. Таким чином, Крим штучно відділявся з українського контексту, підкреслювалась його “особливість” і “природна спорідненість” з Росією. Наприклад, “Росія 24” 20 січня 2014 року наголошувала, що Севастополь є оплотом опору “українським націоналістам”, водночас показуючи, що “життя в

¹⁹ Здіорук С., Яблонський В. Проект «Русского мира» як механізм імперської агресії Росії проти України / С. Здіорук, В. Яблонський // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. — 2017. — Випуск 6 (74). — С. 258-268.

місті триває як звично”, що створювало враження стабільності у контрасті до нібито хаотичних подій на Майдані.²⁰

Крім того, у межах маніпулятивної стратегії систематично використовувалися методи “дозованої інформації”, коли частина фактів подавалася у вигідному Кремлю контексті, тоді як інші або замовчувалися, або подавалися спотворено. Телеканали “НТВ”, “РЕН-ТВ” і “Росія-24” послуговувалися поєднанням фактів і емоційно забарвлених коментарів, що виглядало як нейтральна подача, хоча насправді відбувалося тенденційне нав’язування оціночних суджень.

Особливо небезпечним елементом цієї інформаційної стратегії було “вилучення фактів з контексту” — коли конкретні епізоди, відеофрагменти або окремі заяви виривалися з ширшої інформаційної картини і подавалися як доказ “масових проявів нацизму” чи “загроз для російськомовного населення”. Це супроводжувалося навмисним використанням кадрів насильства або вигуків радикальних осіб, які потім транслювалися як “типова реальність” усієї України.²¹

У той же час, проблема посилювалася ще й діями окремих українських телеканалів. Зокрема, деякі сюжети каналів “Інтер”, “Перший національний” і “Україна” (з дозволу або при мовчазному погодженні редакцій) фактично дублювали наративи російських медіа. Це додавало ваги дезінформації Кремля, оскільки створювалося враження, що російські оцінки подій підтверджуються також українськими джерелами. Таким чином, в очах масової аудиторії це виглядало не як пропаганда, а як об’єктивна реальність.

²⁰ Гай-Нижник П., Чупрій Л. Російсько-українська війна: особливості розв’язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов / П. Гай-Нижник, Л. Чупрій // Українознавство. – 2016. - № 4 (61). – С. 103-121.

²¹ Анексія Автономної Республіки Крим і Війна на Донбасі 2014-2015 рр. : Всеукраїнська наукова військово-історична конференція, 23 вересня 2015 р. / Нац. військово-історичний музей України. – К., 2015. – 301 с.; Науково-практична конференція “Сучасна війна: гуманітарний аспект”. – Харківський національний університет Повітряних сил імені Івана Кожедуба. – 31 травня - 1 червня 2018 р.

2.2. ІСГО на Донбасі: формування фейкових наративів і «народних республік»

У ході гібридної агресії Російської Федерації проти України інформаційно-психологічна складова відігравала критично важливу роль у формуванні ворожого дискурсу та нав'язуванні альтернативної реальності на територіях, охоплених конфліктом. Одним із ключових елементів цієї діяльності стало створення і підтримка розгалуженої мережі інформаційних ресурсів і соціальних спільнот, спрямованих на легітимацію квазідержавних утворень, дискредитацію української державності та мобілізацію проросійської частини населення.²²

До найпоширеніших інформаційних платформ, пов'язаних із так званими «ЛНР» і «ДНР», належали такі медіа, як: «Русская весна», «Новости Донецкой республики», «Антимайдан», «Донецкая Народная Республика», «Александр Захарченко», «Вести ДНР», «Новороссия», «Новороссия. Информационное агентство», «Заря Новороссии. Новостной портал», «Новороссия ТВ», «Новостной фронт. Информационное агентство», «ЛНР сегодня», «Луганский информационный центр», «Союз народных республик», «Луганск онлайн», «Киберберкут», «Игорь Стрелков», «Движение Новороссия Игоря Стрелкова» та «Трибунал». Усі ці ресурси виконували функцію інфраструктурної основи для пропаганди ідеї «руського мира», посилення ідентифікації населення окупованих територій з Росією, а також виправдання військової інтервенції.²³

Поряд із традиційними інформаційними каналами, ключовою ланкою впливу стали соціальні мережі. Тут спостерігалось масове використання спільнот на платформах **Facebook**, **Vkontakte** та **Odnoklassniki**, що стали резонаторами пропагандистських повідомлень. Серед них варто виокремити Facebook-спільноти: «АнтиМайдан» (67 тис. підписників), «Новороссия» (12 тис.); спільноти в Odnoklassniki: «Антимайдан, с нами Правда и Бог» (854 тис.),

²² Горбулін В.П. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за аг. ред. В.П. Горбуліна. – Київ: НІСД, 2017. – 496 с.

²³ Інформаційний спротив [Електронний ресурс] // Інформаційний спротив [Текст]. – Режим доступу: <http://sprotyv.info>

«Антимайдан (юго-восток)» (398 тис.), «Русская весна (Новороссия)» (152 тис.), «Новороссия» (216 тис.); у VKontakte: «АнтиМайдан» (535 тис.) та «Новороссия» (309 тис. фоловерів). Високий рівень залученості аудиторії у цих спільнотах засвідчує не лише активне поширення ідеологічних наративів, але й ретельно організовану комунікаційну стратегію, що координувалася на рівні державної інформаційної політики РФ.²⁴

Особливо важливо відзначити **гнучкість і адаптивність російської пропаганди** — ключові повідомлення, меседжі та наративи змінювалися залежно від динаміки подій, міжнародного тиску або необхідності мобілізувати внутрішню аудиторію. Водночас і українська сторона розвивала власну інформаційну протидію, зокрема на внутрішньому рівні, використовуючи меседжі, спрямовані на згуртованість, національну ідентичність, підтримку армії. Проте російська інформаційна машина на порядок перевершувала українську за технічною оснащеністю, централізацією управління та рівнем стратегічного планування.

Слід визнати, що протягом 2014–2021 років Російська Федерація вибудувала масштабну інформаційно-психологічну інфраструктуру на території України (особливо в Криму та на окупованому Донбасі), яка стала основним інструментом гібридної агресії. Пропагандистська діяльність, сповнена спотворень, хибних уявлень, фейкових наративів і гігантської кількості меседжів, сприяла дезорієнтації населення, руйнації української державної легітимності та створенню зони постійної інформаційної турбулентності.²⁵

Аналіз другої фази гібридної агресії Російської Федерації на Сході України, в межах так званої операції «Русская весна», свідчить, що інформаційно-психологічний компонент цієї фази був менш успішним порівняно з «кримським сценарієм». Причиною цього стала вже сформована система збройного спротиву України, підвищена політична мобілізація

²⁴ Почепцов Г. Смыслы и войны [Текст] / Г.Г.Почепцов. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2016. – 316 с.

²⁵ Тымчук Д. Вторжение в Украину: хроника российской агрессии [Текст] / Д. Тымчук, Ю. Карин, К. Машовец, В. Гусаров. – Киев: Брайт Стар Паблішинг, 2016. – 240 с.

суспільства, зміцнення національної ідентичності та перехід від шоку до дій. РФ не вдалося досягнути основної мети — повної деморалізації українського суспільства та делегітимації центральної влади на загальнонаціональному рівні.²⁶

2.3. Пропагандистське оформлення «руського мира» та антиукраїнських дискурсів

Одним із головних інструментів агресивної політики Росії є створення й просування концепту «руського мира» — специфічного ідеологічного конструкту, який виконує функцію не тільки світоглядного оформлення неоімперських амбіцій, а й виступає засобом легітимації політичної, економічної та військової експансії. Пропагандистське оформлення цього конструкту є надзвичайно важливим аспектом гібридної війни Російської Федерації проти України, особливо в контексті формування антиукраїнських дискурсів, які цілеспрямовано насаджуються в інформаційному просторі.²⁷

Концепція «руського мира» виникла не одномоментно, а внаслідок тривалого процесу міфотворення, маніпуляцій з історичним наративом і ментального конструювання спільного культурного простору для Росії, України, Білорусі, частково Казахстану, а також представників російської діаспори у світі. Ідеологема «руського мира» передбачає існування певного «цивілізаційного ядра», що об'єднує «братні слов'янські народи», які мають спільне історичне коріння, православну віру, російську мову як «мову міжнаціонального спілкування», та нібито органічну потребу в інтеграції з центром у Москві. В цьому наративі Україні відводиться роль «молодшого брата», території,

²⁶ Горбулін В.П. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за аг. ред. В.П. Горбуліна. – Київ: НІСД, 2017. – 496 с.

²⁷ Україна та проект «руського мира»: аналітична доповідь / Здіорук С. І., Яблонський В. М., Токман В. В. та ін.; за ред. В. М. Яблонського та С. І. Здіорука. Київ: НІСД, 2014. С. 18.

позбавленої повноцінної суб'єктності, яка повинна бути під опікою «великої Росії».²⁸

Пропагандистське оформлення «русского мира» здійснюється через широкий арсенал методів — від псевдонаукових концепцій до візуального мистецтва, популярної культури, журналістики, освіти, а найголовніше — через державні інформаційні канали Російської Федерації та афілійовані з ними ЗМІ. Одним із основних механізмів впровадження цього концепту стало формування системного антиукраїнського дискурсу, який включає в себе низку наративів, що спрямовані на делегітимацію української державності, приниження української ідентичності та деморалізацію населення.

Основними складовими антиукраїнського дискурсу є твердження про «штучність» української нації, «історичну єдність» України та Росії, «помилковість» відокремлення України в 1991 році, а також ідеї про «зовнішнє управління» Україною з боку Заходу, що нібито суперечить «природному» тяжінню до Росії. Ці наративи активно підкріплюються візуальними й медіа-засобами: телевізійними програмами, документальними фільмами, журналістськими матеріалами, кінофільмами, телесеріалами, які транслують бажані для російської влади смисли.²⁹

Особливу роль у формуванні пропагандистського образу «русского мира» відіграє ретельна маніпуляція історичним матеріалом. У цій парадигмі українська історія подається як частина російської, а Київ трактують як «матір городів руських», з акцентом на тому, що російська державність начебто виникла з Київської Русі. Таким чином, українська держава у російському наративі постає як історичний анахронізм, породження зовнішніх сил, якому «не місце» в рамках «історичної справедливості». Впровадження цих поглядів на рівні шкільної та університетської освіти, а також через медіа сприяє формуванню у населення

²⁸ Путин объяснил, почему считает распад СССР крупнейшей катастрофой XX века. РИА «Новости». 2017. 13 июня. URL: <https://ria.ru/20170613/1496353896.html>

²⁹ Караганов С. А. Проблемы защиты интересов российско-ориентированного населения в ближнем зарубежье. Дипломатический вестник. 1992. № 21–22. С. 43–45.

Росії та проросійськи налаштованої аудиторії в Україні уявлення про «незаконність» української незалежності.³⁰

Не менш важливим аспектом є використання емоційних образів у створенні пропагандистських конструкцій. Російські медіа часто використовують наративи про «українських фашистів», «бандерівців», «націоналістів», які начебто переслідують російськомовне населення, піддають утискам православ'я, плюндрують пам'ятники Другої світової війни. Ці образи є частиною ширшої системи політичної міфології, що базується на радянській пам'яті про «велику перемогу» і слугує легітимацією зовнішньої агресії. Завдяки емоційній насиченості, повторюваності та візуальному супроводу такі образи легко закарбовуються в масовій свідомості.

Суттєвим чинником інформаційної агресії є масове використання інтернету, зокрема соціальних мереж, як інструменту впливу. Відомі спільноти у Facebook, «ВКонтакте», «Однокласниках», Telegram-канали та інформаційні боти активно поширювали меседжі, що ретранслявали ключові теми «русского мира»: захист «співвітчизників», боротьба з «неонацистами», відновлення історичної справедливості, «вічне братство слов'янських народів». Хештеги на кшталт #русскаявесна, #распятыймальчик, #птпнх, #нацгвардиязабралакота використовувалися для швидкої дифузії меседжів і створення вірусного ефекту. Ці інструменти виконували функцію медіавірусів — інформаційних утворень, що мають здатність до саморозповсюдження в інформаційному середовищі.³¹

Не можна оминати увагою і особливу роль гумору, іронії та сатири, які стали одним з ефективних способів протидії російській пропаганді. Українські волонтерські ініціативи, як-от «Миротворець», «Інформаційний спротив», «InformNapalm» активно використовували меми, карикатури, сатиричні сюжети для викриття абсурдності та фальшивості російських наративів. Меми на кшталт «забрали kota в Нацгвардію» або «где мои два раба» слугували способом

³⁰ Перепелиця Г. Ідеологія «русского міра» як загроза безпеці світу та Україні

³¹ Сацький П. В. Витоки мілітаристської свідомості російського суспільства. Історико-політичні студії. Серія: Політичні науки: зб. наук. праць. Київ, 2015. № 2. С. 74–88.

деконструкції пропагандистських міфів і нейтралізації їхнього емоційного заряду.

Проте основну загрозу несе не лише контент, а й сама структура російської інформаційної машини. Монополізація інформаційного простору, підпорядкування ЗМІ державному апарату, централізоване вироблення наративів — усе це дозволяє Росії створювати системну, послідовну та багаторівневу пропаганду. Провідні телевізійні компанії — «Россия 24», НТВ, «Первый канал», «Росія», RT, — формують потужний інформаційний щит, здатний проникати у свідомість глядача не тільки в Росії, а й далеко за її межами. Особливо активною така діяльність була в період анексії Криму та початку бойових дій на Донбасі, коли саме телебачення стало основним каналом впливу на масову свідомість.

Антиукраїнські дискурси у межах «руського мира» не лише формують образ зовнішнього ворога, а й слугують способом мобілізації власного населення. Міфологізоване уявлення про Україну як державу-невдачу, розколоту між «західняками» та «східняками», якою керує «зовнішній ворог» у вигляді США або НАТО, є ефективним інструментом внутрішньої консолідації російського суспільства навколо образу «зовнішньої загрози».³²

Крім того, «русский мир» має сакралізаційний вимір: його часто намагаються подати як духовну місію, яку Росія нібито виконує в глобальному масштабі. Це проявляється у тісному зв'язку між російською православною церквою та державною пропагандою. Патріарх РПЦ неодноразово виступав із заявами, що виправдовують анексію Криму чи бойові дії на Донбасі, апелюючи до нібито «єдиної православної цивілізації», яку потрібно захищати.³³

Висновки до другого розділу

Передусім, аналіз доводить, що інформаційна війна Росії проти України носить системний, довготривалий, багатоетапний характер. Вона ґрунтується на сукупності стратегій, серед яких домінують дезінформація, пропаганда,

³² Горбулін В. Крим. Війна: передумови російської агресії. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html>

³³ Там само.

маніпулювання історичними фактами, створення фейкових наративів, запуск псевдоекспертних дискурсів, експлуатація етнічних, мовних і релігійних відмінностей, спотворення міжнародного іміджу України та постійне нав'язування образу «нездатної до державності» нації. Ці стратегії вибудовуються відповідно до добре відпрацьованих психологічних схем впливу на масову свідомість, де особлива ставка робиться на повторюваність меседжів, використання емоційно забарвлених образів, запровадження когнітивного дисонансу та посилення інформаційної втоми аудиторії.

Другим принциповим висновком є розуміння того, що Росія ще з 2000-х років вибудовувала власну модель інформаційної експансії в межах пострадянського простору. Це включало створення мережі лояльних медіа, фінансування політичних партій та організацій, активне просування теми «слов'янської єдності», «спільної історії» й «канонічної православної традиції». Однак лише після подій 2013–2014 років інформаційна кампанія набула агресивного, відкрито антиукраїнського спрямування. Саме тоді з'являються перші потужні меседжі про «державний переворот у Києві», «фашистів у владі», «утиски російськомовного населення» та «легітимність» анексії Криму. Ці наративи використовувалися не лише для внутрішнього російського споживача, а й для міжнародної аудиторії, з метою легітимізації зовнішньополітичних дій Кремля.

Інформаційна агресія відбувалася через багатоканальну систему комунікації: телебачення, інтернет, соціальні мережі, псевдоновинні платформи, культурні заходи, релігійні громади, дипломатичні структури. Особливо ефективним виявилось використання соціальних мереж – Facebook, Twitter, YouTube, Telegram, де створювалися десятки тисяч фейкових акаунтів, ботів і тролів, які продукували деструктивний контент, сіяли паніку, викликали сумніви щодо легітимності української влади, розпалювали міжетнічну ворожнечу й емоційно розхитували суспільство. Усі ці засоби працювали в межах єдиної концепції, спрямованої на руйнування української національної ідентичності,

атомізацію громадян, делегітимацію демократичних інституцій і формування у населення враження безальтернативності проросійського курсу.

Наступною важливою характеристикою інформаційної агресії Росії є її адаптивність і здатність змінювати стратегії залежно від ситуації. Так, у 2014–2015 роках акцент робився на легітимації анексії Криму та запереченні присутності російських військ на Донбасі. У 2016–2018 роках активно розігрувалися теми «втоми Заходу від України», «внутрішнього розколу» в українському суспільстві, провокації навколо мовного питання. У 2019–2021 роках інформаційні атаки набули більш технологічного характеру – з використанням *deepfake*, розширенням дії бот-мереж, запуском Telegram-каналів сумнівного походження, атак на сервери державних структур. Окремо слід зазначити кампанії, спрямовані на підрив довіри до вакцинації та протиепідемічних заходів під час пандемії COVID-19, які Росія використовувала як інформаційну зброю для дестабілізації не лише України, а й багатьох країн ЄС.

Необхідно також зазначити, що інформаційна агресія Росії мала різні рівні інтенсивності і була спрямована на різні цільові аудиторії: українське населення (з метою деморалізації), російське населення (з метою мобілізації), міжнародну спільноту (з метою легітимізації дій Кремля). Така поліфункціональність зробила ІПВ надзвичайно ефективною, оскільки вона задовольняла кілька стратегічних цілей одночасно. Вона підривала соціальну згуртованість в Україні, формувала паралельну реальність у свідомості росіян і водночас гальмувала ухвалення рішень Заходом щодо протидії агресії.

Ще один важливий висновок полягає в тому, що інформаційна агресія Росії супроводжувалася активною «юридичною дезінформацією»: масово використовувалися підроблені документи, неправдиві заяви дипломатів, псевдонаукові дослідження, фейкові карти. Все це формувало альтернативну «правду», яка нібито базується на фактах. Пропагандистська машина Кремля таким чином експлуатувала самі механізми критичного мислення, підмінюючи джерела, терміни, поняття, викривлюючи причинно-наслідкові зв'язки. У

результаті аудиторія втрачала здатність відрізняти достовірну інформацію від навмисної маніпуляції.

Російська інформаційна агресія – це не лише про контент, а й про інфраструктуру. У межах цієї війни використовувалися потужні телеканали («Россия 24», «RT», «Первый канал»), мережі лояльних журналістів, експертів, блогерів, технологій обробки великих даних (Big Data), цілі ІТ-компанії, пов'язані зі спецслужбами РФ. Це дозволяло діяти на основі аналізу суспільних настроїв, соціальних вподобань, поведінкових моделей, що забезпечувало високий рівень таргетованості. Наприклад, кампанії з дискредитації українських військових використовували специфічні образи, відомі лише в певних регіонах, а відео, спрямовані на деморалізацію, розміщувалися в обмеженому доступі, але через «витік» створювали ефект сенсації.

РОЗДІЛ 3.

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ

3.1. Масовані ІПСО під час повномасштабного вторгнення: цілі, меседжі, вплив

Однією з первинних і стратегічних цілей ІПСО РФ було деморалізувати українське населення, паралізувати волю до спротиву та викликати недовіру до власного уряду. Від самого початку вторгнення наративи, що масово транслювалися через російські телеканали, Telegram-канали, ботоферми у Facebook, TikTok і YouTube, мали на меті посіяти паніку. Наприклад, у перші дні війни ширилися повідомлення про те, що Збройні Сили України вже капітулювали, що в Києві нібито запроваджено «режим здачі міста», або ж про вбивство керівництва держави. Ці фейки мали чітку функцію — дестабілізувати інформаційне середовище, підірвати довіру до оборонного потенціалу України й схилити суспільство до капітулянтських настроїв.³⁴

Окрему увагу варто приділити меседжам, спрямованим на розкол українського суспільства. Зокрема, через соціальні мережі поширювалися чутки про нібито відмову західних областей підтримувати оборону Києва, про «втечу» мерів міст, про «братовбивчу війну» між українцями й росіянами. Такі повідомлення активізувалися в моменти загострення бойових дій — перед наступами на великі міста, зокрема Харків, Чернігів, Миколаїв. Успішність ІПСО в подібних випадках вимірювалася здатністю агресора спрямовувати страх і невизначеність у вигідне йому русло: від пасивності населення до антидержавних виступів.³⁵

³⁴ Ковальська, Л., & Бойко, Ю. (2021, 26 листопада). Трансформація інформаційної війни в історичній ретроспективі. В Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень, матеріали першої Всеукраїнської науково-практичної конференції (с. 23–25). Донецький національний університет імені Василя Стуса.

³⁵ Божко В. Особливості та уроки гібридної війни Росії проти України. Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2020. С. 1–15.

Наступний етап — це створення альтернативної реальності, в якій Росія виступає не агресором, а «визволителем». В ІІСО цього рівня активно використовувалися такі терміни як «денацифікація», «демілітаризація», «захист російськомовних», «гуманітарна місія». Масштабні кампанії з трансляції цих наративів проводилися як у внутрішньому російському інформаційному просторі, так і в межах тимчасово окупованих територій. Наприклад, у Херсонській та Запорізькій областях, особливо в перші місяці окупації, через місцеві радіостанції, захоплені телестудії та друковані видання трансливалися меседжі про «нормалізацію життя», «відновлення історичної справедливості» та «незаконність київської хунти».³⁶

Одним із найяскравіших прикладів масованої ІІСО стала спроба легітимізації псевдореферендумів восени 2022 року. В інформаційному полі було створено ілюзію масової підтримки «входження до складу РФ», маніпулюючи відвертими фейками, інсценованими репортажами, інтерв'ю з «пересічними мешканцями», які нібито висловлювали підтримку російським військам. Окрім того, активно використовувалися Telegram-канали, які розповсюджували інструкції для «поведінки під час референдуму», погрози щодо відмови від голосування, і водночас — фальшиві повідомлення про масову явку виборців.

Росія не обмежувалася лише внутрішньою аудиторією. Значна частина ІІСО була спрямована на міжнародне співтовариство. Цілі цієї категорії ІІСО — формування образу України як неефективної, корумпованої, фашистської держави, яка нібито сама спричинила війну. Так, одними з найпоширеніших меседжів у західному інформаційному просторі стали: «Постачання зброї лише затягує конфлікт», «Україна не здатна перемогти», «Росія — ядерна держава, не варто її провокувати». Для поширення таких наративів використовувалися західні ЗМІ, блогери, а також російські агенти впливу в Європі та США.³⁷

³⁶ Борисенко О. Інформаційна війна проти України: сутність, особливості, наслідки. Вісник Національної академії оборони України, вип. 2 (53), 2017. С. 5–13.

³⁷ Кирильчук Є. О. Інформаційна війна як дієвий феномен протистояння в суспільно-політичній боротьбі. Наукові праці МАУП 2013, вип. 4 (39), 2013. С. 58–61.

Ключовим технічним елементом масованих ІПСО стало використання ботів і тролерферм. Згідно з дослідженням Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при МКІП України, лише протягом березня–травня 2022 року було зафіксовано понад 2 мільйони фейкових акаунтів, що активно коментували новини, транслиували проросійські меседжі й дезінформували населення в соцмережах. Вірусні повідомлення, візуальні меми, аудіофейки, глибокі фейки з використанням синтезованих голосів українських політиків — усе це стало арсеналом РФ для інформаційного вторгнення.

Не менш важливою складовою ІПСО стала «війна страху». Поширення фейкових повідомлень про обстріли в тилу, ракетні удари по мирному населенню, зникнення людей, підриви гребель — це лише частина тактики, що використовувалась для паралізації суспільної активності. Особливо показовим став кейс із підливом Каховської ГЕС, коли ще до офіційного підтвердження вибуху у мережі з'явилися сотні повідомлень, фотографій, відео — багато з яких мали маніпулятивний характер. Метою було створення паніки, інформаційного перевантаження й поширення безнадії.³⁸

Інформаційно-психологічна складова вторгнення також активно впливала на фронт. Зокрема, спеціальні Telegram-канали й сторінки в TikTok транслиували фейки про здачу в полон цілими підрозділами ЗСУ, поширювали дезінформацію про масові втрати, недостатнє забезпечення військ. Більшість цих каналів мали уніфіковану стилістику — зворушливі кадри, фонову музику, лексика емоційного впливу. Основна ціль — деморалізація військовослужбовців та їхніх родин, посилення психологічного навантаження в умовах бойових дій.

Разом із тим, одним із ключових інструментів протидії цим ІПСО стали українські волонтерські й державні ініціативи: «ІнформНапалм», «Миротворець», «СтопФейк», «СБУ-інформ», платформи при Центрі стратегічних комунікацій. Вони здійснювали розвінчання фейків у режимі

³⁸ «Масив доказів свідчить, що Каховську ГЕС підірвала Росія — «Поліграф»». Radiosvoboda, 2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/kakhovska-hes-dokazy-i-propahanda/32454437.html>

реального часу, публікували аналітичні викриття, проводили освітні кампанії щодо інформаційної гігієни. Важливу роль відіграла й самоорганізація громадян — масові флешмоби, викриття провокацій, психологічна підтримка в онлайн-групах стали невід’ємною складовою стійкості українського суспільства до ІПСО.³⁹

У підсумку, масовані інформаційно-психологічні операції під час повномасштабного вторгнення стали цілеспрямованим компонентом гібридної агресії Російської Федерації. Їхні цілі варіювалися від деморалізації та дезінформації населення до розпалювання внутрішньої ворожнечі та тиску на міжнародну спільноту. І хоча значна частина кампаній ІПСО не досягла поставлених цілей завдяки злагодженій реакції українського суспільства, ефективній роботі журналістської спільноти та волонтерських груп, загроза інформаційного вторгнення залишається постійною. Саме тому протидія ІПСО має стати системною частиною державної інформаційної політики та національної безпеки, з використанням усіх можливих ресурсів: технологічних, освітніх, комунікаційних і дипломатичних.

3.2. Дезінформаційні кампанії проти ЗСУ та інституцій української держави

Головною метою цих операцій було посіяти сумніви в ефективності, моральній стійкості та легітимності українських інституцій серед населення, а також створити хибні уявлення про внутрішній стан української держави в очах міжнародної спільноти. Це досягалося через такі канали, як підконтрольні Росії ЗМІ (зокрема «Россия 24», «RT», «Sputnik»), мережі ботів у соціальних медіа, фейкові акаунти, анонімні телеграм-канали, псевдопатріотичні ресурси та навіть цільові листування у месенджерах.

³⁹ Шевчук С. Інформаційна свідомість як фактор протидії інформаційній війні. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології», вип. 30, 2018. С. 87–94.

Одним із наймасштабніших прикладів дезінформаційної атаки стала кампанія з дискредитації ЗСУ під гаслом «високі втрати та деморалізація». Починаючи з березня 2022 року, російські пропагандистські ресурси поширювали інформацію про нібито «масову дезертирство», «небажання захищати державу», «брак командування» та «страшні втрати, які приховує Київ». Ці меседжі тиражувалися через проросійські телеграм-канали, а також отримували підтримку в соціальних мережах через анонімні облікові записи, які маскувалися під українських громадян. При цьому використовувалися псевдофакти, вирвані з контексту свідчення або фальшиві документи.⁴⁰

Ще однією характерною темою стала кампанія проти інституту мобілізації. Пропаганда систематично намагалась переконати українське суспільство в тому, що мобілізація є безладною, дискримінаційною та корумпованою. Публікації та відео про «облави» на вулицях українських міст, нібито жорстоке поводження представників військкоматів та начебто масові відмови чоловіків від служби стали основою для формування атмосфери страху і недовіри.

Російські спецслужби активно використовували телеграм-канали з українською аудиторією, такі як «Легитимный», «Картель», «Резидент», «Труха», що мали значну аудиторію серед українців, для вкидання компрометуючої інформації про державних посадовців, силові структури, СБУ, військове командування. Часто це були фабрикації, але підкріплені нібито «зливами» документів, підробленими записами телефонних розмов, зрежисованими відео.

Особливо активно РФ дискредитувала керівництво ЗСУ, зокрема Головнокомандувача. Одним із таких прикладів стала спланована атака навесні 2023 року, коли в інформаційному полі поширювалася фейкова новина про «тяжке поранення» Валерія Залужного, яку активно підтримували сотні бот-акаунтів у Twitter, Facebook, а також російські ЗМІ. Цю дезінформацію

⁴⁰ Війна слів і сенсів: Центрально-Східна Європа у боротьбі з російськими наративами (підсумковий аналітичний звіт). Детектор медіа, 30 квітня 2024. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/226165/2024-04-30-viyna-sliv-isensiv-tsentralno-skhidna-ievropa-u-borotbi-z-rosiyskymy-naratyvamy-pidsumkovyyanalitichnyy-zvit/

поширювали навіть деякі іноземні агенції, перш ніж вона була спростована офіційно.

Росія також використовувала інформаційні технології для компрометації роботи державних органів, особливо у сфері гуманітарної допомоги, логістики та управління. Вкидання про нібито «некомпетентність» або «мародерство» чиновників на рівні ОВА, а також штучно створені «інтерв'ю» із переселенцями чи військовими, що критикують владу, підривали авторитет державного апарату.⁴¹

Крім того, інформаційні кампанії торкалися й теми міжнародної допомоги. Насамперед, ще з 2014 року, паралельно з подіями анексії Криму та початку бойових дій на Донбасі, російські ЗМІ, пропагандистські телепрограми, Telegram-канали, та псевдоаналітичні медіа почали масово поширювати меседжі про начебто повну залежність України від іноземної допомоги, описуючи її як «васала Заходу» чи навіть «американську колонію». У риторичі Кремля постійно обігрувалися тези про те, що США та ЄС не стільки допомагають Україні, скільки керують нею. За цією логікою, будь-яка допомога – чи то фінансова, чи військова, чи технічна – трактувалася не як форма солідарності та підтримки, а як спосіб «окупації» або маніпулятивного контролю над суверенітетом України. Подібна інтерпретація мала на меті посіяти ворожість до західних партнерів не тільки серед українців, а й у самих країнах-донорках, породжуючи сумніви в доцільності витрачання бюджетних коштів на «корумповану», «хаотичну» і «неефективну» державу.

Другим важливим пропагандистським наративом стала теза про зловживання міжнародною допомогою. Зокрема, активно розкручувалися чутки про те, що надана зброя, амуніція, техніка або гуманітарні вантажі «розкрадаються», «продаються на чорному ринку», або «використовуються не за призначенням». Такі фейки зазвичай супроводжувалися непідтвердженими

⁴¹ Фейки, пропаганда, дезінформація та виборчий процес: як нам захистити демократичні практики? / за заг. ред. Дубова Д.В. Київ: ТОВ «Видавництво Сталь», 2019. 254 с. URL: https://spa.ukma.edu.ua/old/wp-content/uploads/2019/11/Fake_News_And_Elections_Report.pdf

відео, фотографіями з підписами на кшталт: «американська зброя у руках криміналітету», «гуманітарка зникла безслідно», «західні гроші пішли на вілли для чиновників». Джерелами таких матеріалів часто виступали підконтрольні Росії акаунти в соцмережах, фейкові новинні сайти з іноземними назвами або псевдоаналітики, які виступали нібито від імені «незалежних експертів». І хоча в переважній більшості випадків такі повідомлення не мали жодного документального підтвердження, їхнє повторення з різних джерел створювало ілюзію правдивості – так званий ефект «ілюзії консенсусу».

Особливу увагу слід звернути на те, як активно російська пропаганда інструменталізувала тему нелегального обігу західної зброї, наданої Україні. У період 2016–2021 років, і особливо після 2022 року, в російському інформаційному просторі циркулювали твердження, що значна частина зброї зникає з обліку й потрапляє до рук злочинців або продається в регіони конфліктів на Близькому Сході, в Африці тощо. Пропаганда широко використовувала як фейкові документи, так і маніпуляції з відкритими базами, видаючи звичайні логістичні неточності за підтвердження розкрадань. Також створювалися «журналістські розслідування» на основі витягнутих із контексту фраз, перекручених заяв західних партнерів чи неправильно інтерпретованих звітів міжнародних організацій.

Нерідко в інформаційній кампанії РФ акцентувалася й тема буцімто моральної «непридатності» України до прийому допомоги. Так, пропагандистські матеріали стверджували, що українське суспільство нібито «не цінує» підтримку, «зловживає» гуманітарними механізмами, «паразитує» на міжнародній солідарності. Це було особливо характерно для матеріалів, спрямованих на європейського глядача, зокрема платників податків у Німеччині, Франції, Італії. Метою цих меседжів було стимулювання невдоволення серед громадськості щодо надання допомоги Україні, створення образу «вдячного бенефіціара», який постійно щось вимагає, але не виконує взятих на себе зобов'язань. Це дозволяло Росії працювати не лише на ослаблення довіри до

України, але й на підриг внутрішньополітичної єдності в країнах Заходу, зокрема шляхом зміцнення праворадикальних та антисистемних рухів.

У відповідь на ці виклики, Україна розвивала власні системи контрпропаганди, зокрема через ресурси Центру стратегічних комунікацій, діяльність Ради національної безпеки й оборони, а також незалежних проєктів, таких як StopFake, VoxCheck, InformNapalm, які здійснювали оперативний фактчекінг та розвінчання фейків. Проте масштаб і системність російських інформаційних атак свідчать, що дезінформація є не другорядним, а ключовим фронтом гібридної війни.⁴²

3.3. Міжнародний інформаційний фронт: протиборство українських і російських наративів

Слід підкреслити, що з перших днів вторгнення РФ намагалася нав'язати світовій спільноті власне бачення подій – «денацифікація», «демілітаризація», «захист російськомовного населення», «боротьба з Заходом», «неонацистський режим у Києві». Ці меседжі активно ретранслювалися через контрольовані медіаплатформи – такі як Russia Today, Sputnik, Ruptly, і тисячі ботів, тролів та анонімних акаунтів у соціальних мережах, зокрема на платформах Facebook, Twitter, Telegram, TikTok та YouTube. Російські наративи були цілеспрямовано адаптовані до різних аудиторій: для внутрішнього споживача — меседжі про «боротьбу з НАТО», «спецоперацію проти геноциду в Донбасі»; для країн глобального Півдня — антизахідна риторика про «колоніальну політику ЄС і США»; для західної аудиторії — нібито антивоєнні посили, з маніпулятивними посиланнями на «двійні стандарти» Заходу, «захист традиційних цінностей» тощо.⁴³

⁴² Ключковська Я. Чи виграла Україна війну наративів? Детектор медіа, 19 квітня 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/198464/2022-04-19-chy-vygrala-ukraina-viynu-naratyviv/>

⁴³ Гула Р. В. «Доктрина Герасимова»: «керований хаос» у війсьній теорії епохи постмодерну / Р.В. Гула, А. А. Голота // Воєнноісторичний вісник. 2021. № 1(39). Київ: НУОУ. С. 143.

На противагу цьому, українська сторона спромоглася досить оперативно вибудувати систему стратегічних комунікацій, яка базувалася на прозорості, доказовості, мобільності та емоційній відкритості. Наратив України мав кілька ключових опорних пунктів: агресія РФ — це війна проти міжнародного порядку; Україна бореться не лише за свою незалежність, а й за цінності всієї демократичної спільноти; Росія — держава-терорист, яка порушує усі норми гуманітарного права. Одним із факторів успішності українського наративу став образ Президента Володимира Зеленського як лідера воєнного часу — відкритого, рішучого, людяного. Його відеозвернення, зокрема у перші дні війни, мали колосальний вплив на світову аудиторію, формуючи довіру до української позиції.⁴⁴

Міжнародні ЗМІ у більшості демократичних країн стали на бік України, однак варто зазначити, що навіть у США та ЄС діяли та діють потужні проросійські медіа, які ретранслюють дезінформацію, зокрема про «американські біолабораторії в Україні», «українських неонацистів у лавах ЗСУ», «обстріли Донбасу українськими військами». Ці наративи особливо активно підтримуються крайніми правими та крайніми лівими рухами в Європі, які використовують війну як інструмент політичного тиску на уряди, що підтримують Україну. Прикладом є позиції Марін Ле Пен у Франції, чи деяких фракцій Бундестагу, які апелюють до «потреби миру за будь-яку ціну», повторюючи риторику, сформовану в Кремлі.⁴⁵

Окрему увагу заслуговують міжнародні соціальні мережі, які стали справжнім полем бою. Після початку вторгнення платформи Meta (Facebook, Instagram) та Google (YouTube) почали активно блокувати акаунти, пов'язані з російськими пропагандистськими центрами. Однак Telegram, Twitter (особливо після зміни керівництва у 2022 році) та TikTok залишилися майданчиками, де

⁴⁴ Гула Р.В. Путінська росія: «Третій рим» чи «Четвертий райх»? (Аспекти політологічного аналізу) / Р.В. Гула, І.Г. Передерій // Суспільно-політичні процеси. Наукове видання Академії політичних наук України. Київ. Видавництво Політія, 2022. Випуск 19. 2022. С. 171 – 195.

⁴⁵ Запорожець О.Ю. Інформаційне протистояння у зовнішній політиці США. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Випуск 107 (Частина I). С. 157 - 164.

російські боти, канали з фейками та маніпулятивні інфлюенсери діяли з мінімальними обмеженнями. Наприклад, за дослідженнями організації EU DisinfoLab, протягом 2022–2023 років Telegram залишався основним каналом поширення проросійських меседжів серед європейських радикалів, а TikTok став платформою емоційного впливу на молодь через відеоролики, які демонстрували або «жертви обстрілів з боку ЗСУ», або героїзували «російських визволителів».

Україна, зокрема через проєкти на кшталт «StopFake», «Детектор медіа», «UkraineWorld» та міжнародну співпрацю з групами OSINT-дослідників, зуміла налагодити систему швидкого реагування на фейки, що поширювалися російською стороною. Проте характер сучасної інформаційної війни та обсяги автоматизованих ІПСО (інформаційно-психологічних операцій) з боку РФ — вимагають не лише спростування, а й активної контрнарративної кампанії. Саме таку роль узяли на себе українські дипломатичні місії, культурні діячі, а також мільйони пересічних українців, які ділилися у соціальних мережах реальними історіями, відео, фото, хроніками воєнних злочинів РФ, такими як трагедії в Бучі, Ірпені, Маріуполі.

Значну роль у боротьбі з російською пропагандою відіграли також міжнародні інституції — зокрема, Європейська служба зовнішніх дій (EEAS), яка постійно публікує звіти про російські дезінформаційні кампанії у ЄС, а також НАТО StratCom, що фіксує зміну російських наративів у режимі реального часу. Наприклад, з середини 2023 року активізувалася нова хвиля російських меседжів про «втому Заходу від України», яка мала на меті стимулювати зниження обсягів допомоги та підірвати довіру до української влади серед самих українців.⁴⁶

Також слід враховувати новий тренд — «нейтралізація аудиторії» через псевдodemократичний дискурс. Йдеться про наративи, які подають ситуацію як «внутрішньоукраїнський конфлікт», або «війну між США і Росією на території України», позбавляючи Україну суб'єктності. У такий спосіб Росія намагається «розмити» відповідальність за розв'язану війну, маніпулюючи втомою

⁴⁶ Коник А. Російсько-український конфлікт у дзеркалі ЗМІ: війна в пам'яті та війни пам'ятей. Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. 2019. Випуск 45. С. 44–51.

глобального глядача, який споживає інформацію у формі емоційних кліпів, а не аналітичного осмислення.

З іншого боку, треба визнати, що Україна змогла сформувати нову хвилю глобального солідарного наративу, який пронизує культурні, соціальні, політичні дискурси у багатьох країнах. Зокрема, хештеги #StandWithUkraine, #ArmUkraineNow, #UkraineUnderAttack стали символами спротиву не лише збройній агресії, а й дезінформаційному терору, що супроводжує сучасну гібридну війну. Масова підтримка України на міжнародному рівні є свідченням того, що в умовах відкритого інформаційного суспільства – чесна, прозора та емоційно правдива комунікація здатна дати відсіч навіть наймасштабнішій пропаганді.⁴⁷

Висновки до третього розділу

Насамперед, необхідно визнати: після початку повномасштабної агресії інформаційна війна стала не допоміжним або паралельним фронтом, а центральною віссю ведення бойових дій у новій парадигмі. Під впливом шокового фактора перших днів, російські ПСГО були спрямовані на досягнення двох основних цілей: 1) деморалізація українського суспільства та сил оборони шляхом поширення фейків про «швидку капітуляцію», «знищення військово-політичного керівництва», «здачу міст»; 2) паралельне формування зовнішнього наративу про «неуникненність перемоги РФ» з метою психологічного тиску на міжнародну спільноту й блокування підтримки Україні.

Одним із характерних векторів ПСГО стало масове розповсюдження фейкової інформації про нібито «знищення» українського керівництва. Вже в перші години після вторгнення з'явилися численні повідомлення про те, що «Зеленський покинув Київ», що «Офіс Президента евакуйовано», що «Україна капітулює». Такі інформаційні вкиди мали на меті психологічно дезорієнтувати

⁴⁷ Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. Юридичний журнал. 2009. № 5. С. 122–134.

українських громадян, посіяти паніку, викликати ефект безвладдя. Особливо показовим є приклад фейкових повідомлень у Telegram-каналах, які імітували офіційні джерела. Ці канали використовували фірмову стилістику державних ЗМІ, подаючи неправдиву інформацію під виглядом офіційної. Подібна практика є класичним прикладом соціального інжинірингу, заснованого на експлуатації довіри до авторитетних джерел.

На тлі перших успіхів ЗСУ у стримуванні ворога, фокус ІПСО з боку РФ змістився на нові наративи, що включали: дискредитацію західної допомоги («Захід воює до останнього українця»), зображення українців як «жертв США», звинувачення України у «постановці трагедій» (Буча, Ірпінь, Маріуполь), фабрикацію фейкових свідчень і навіть відео, створених за допомогою технології *deepfake*. Ці ІПСО були технологічно продумані, мультимедійно оформлені й таргетовано поширювалися серед конкретних аудиторій – як в Україні, так і за кордоном. Зокрема, значна частина таких операцій була орієнтована на країни Глобального Півдня, де проросійська риторика традиційно знаходила більше підтримки через історичний антизахідний сентимент.

Окремо варто підкреслити, що після 24 лютого 2022 року особливо небезпечним стало використання Росією тематики масових трагедій як елементу інформаційної зброї. Один з найцинічніших прикладів – інформаційне супроводження воєнних злочинів у Бучі, де Кремль запустив потужну дезінформаційну кампанію про нібито «інсценування» вбивств мирного населення. Було створено серію «розслідувань», у яких свідомо маніпулювали хронологією подій, геолокацією, твердженнями з підроблених акаунтів. Паралельно до цього виводилися коментарі «експертів» з недемократичних країн, які нібито «підтверджували» російську версію. Такі кампанії вражали не лише своєю безпринципністю, а й рівнем координації, що свідчить про наявність чіткої доктрини інформаційного супроводу бойових злочинів як легітимізації насильства.

Після провалу початкового етапу вторгнення, Кремль трансформував свою ІПВ-стратегію в більш гнучку і довготривалу. Вона включала: 1) втручання в медійний простір партнерів України (зокрема, ЄС, США, Німеччини, Італії); 2) нав'язування теми «втоми від України»; 3) зміщення акценту з агресора на

«наслідки» війни (інфляція, міграція, енергетична криза) з натяком, що в усьому винна саме Україна. Наприклад, російські медіа активно використовували зростання цін на енергоносії в Європі для підсилення меседжів: «Україна не варта жертв», «Мир — будь-якою ціною», «Захід сам себе знищує, підтримуючи війну». Це була спроба підриву солідарності, що базується на принципах, через створення соціально-економічного тиску на європейських виборців.

Не менш важливою особливістю стало використання нових форматів контенту. Російська ІПВ значно активізувала роботу з TikTok, Instagram, YouTube Shorts, де через гумористичний або «нейтральний» формат трансливалися проросійські наративи. Це дозволяло впливати на молодь, знижуючи критичність сприйняття і створюючи образ «невизначеності істини». Водночас в українському інформаційному просторі поширювалися депресивні меседжі: «нічого не зміниться», «усі однакові», «все марно», що мали на меті знизити внутрішню мобілізацію, послабити волонтерські та громадські ініціативи, розколоти єдність тилу.

Слід також зазначити нову генерацію deepfake-ІПСО, зокрема випадки створення фейкових відео з «Зеленським», які закликали до капітуляції. Попри технічну недосконалість першої хвилі таких роликів, сам факт їх існування свідчив про намір зруйнувати довіру до інституцій, створити атмосферу невизначеності, атакувати саме поле авторитетності. Ці ІПСО були швидко нейтралізовані українською стороною, однак важливим є не сам зміст, а прецедент: РФ продовжує розширювати інструментарій цифрового обману, що вимагає розвитку стійких механізмів верифікації інформації на національному та особистісному рівні.

Іще одним виміром інформаційної війни стала боротьба за міжнародний правовий і символічний дискурс. РФ постійно намагається переформатувати ключові терміни: «агресія» — як «захист», «окупація» — як «визволення», «цивільні втрати» — як «постановка». Це є спробою створення паралельної реальності, в якій Росія не є агресором, а «жертвою провокації», а Україна — не захисником, а «інструментом Заходу». Подібні ІПСО не мають миттєвого ефекту, проте з часом здатні руйнувати саму логіку міжнародного правопорядку, якщо залишаються без протидії.

РОЗДІЛ 4.

СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

4.1. Трансформація громадської думки та суспільної свідомості в умовах війни

Передусім, слід зазначити радикальну **переоцінку ролі держави** в масовій свідомості. Якщо в період до 2014 року, а тим паче до 2022-го, панували настрої недовіри до політичних інститутів, скепсису щодо ефективності державної машини та популярна була думка про "держава – це щось чуже", то під час війни відбувається переосмислення самого поняття "держава". Вона вже не мислиться як далекий інститут, а як простір спільної відповідальності. Армія, президент, уряд, місцеві органи влади – всі ці складові почали сприйматися як частина спільного захисного механізму, який уособлює національну гідність. За даними Київського міжнародного інституту соціології, рівень довіри до Збройних Сил України у 2023 році сягнув понад 95%, а до Президента України – понад 80%, що є безпрецедентними показниками за весь період незалежності.⁴⁸

Мовне питання, яке ще донедавна було джерелом розколу та спекуляцій, також зазнало суттєвих змін у масовій свідомості. На тлі повномасштабної війни, коли російська мова стала символом агресії, колоніалізму та пропаганди, дедалі більше українців свідомо переходять на українську. Мова перетворилася з формального інструмента комунікації на елемент опору, акт ідентичності. Особливо помітним цей процес став серед міського населення східних та південних регіонів, які історично були російськомовними. Мовна трансформація стала знаком не зовнішнього примусу, а внутрішнього усвідомлення: говорити українською – значить бути на боці добра, життя, свободи.⁴⁹

⁴⁸ Воронкова В., Кивлюк О., Андрюкайтене Р. Еволюція від активного відповідального громадянства до цифрового в контексті критичного мислення: досвід країн ЄС. *Humanities studies. Zaporizhzhia* : Zaporizhzhia National University. 2023. Vol. 91. No 14. P. 23–34.

⁴⁹ Головаха Є. Як змінюється суспільство: URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/yak-zminuyetsya-suspilstvo>

Тема національної єдності, яка раніше існувала переважно як декларація, в умовах війни перетворилася на реальну практику солідарності. Волонтерський рух, допомога внутрішньо переміщеним особам, підтримка армії, донорство, розбудова тилу – всі ці явища засвідчують, що українське суспільство навчилося діяти як єдиний організм. Зросла довіра до громадських ініціатив, благодійних фондів, сусідських і локальних горизонтальних зв'язків. Війна виявила той прихований соціальний капітал, який протягом десятиліть здавався втраченою цінністю. Солідарність перестала бути абстракцією – вона стала практикою виживання і водночас морального зростання.⁵⁰

Ще одним виміром трансформації суспільної свідомості є **перегляд уявлень про героя і ворога**. До 2014 року в українській масовій культурі панував образ успішного індивідуаліста, кар'єриста або політичного циніка. Війна повернула до свідомості українців ідеали жертвності, служіння, колективної відповідальності. Героями стали не лише військові, але й медики, енергетики, вчителі, логісти, рятувальники – всі, хто у найкритичніші моменти не покинув своєї справи. Натомість образ ворога конкретизувався: росіянин у формі, пропагандист, колаборант, зрадник – усі ці фігури в масовій уяві набули характеру носіїв зла, носіїв руйнації. Причому на відміну від ситуації 2014 року, сьогодні війна більше не сприймається як абстрактна геополітична гра – вона мислиться через призму особистого досвіду, втрат, болю, несправедливості.

Психологічна структура суспільної свідомості також істотно змінилася. Війна актуалізувала колективну травму, але водночас і відкрила нові резерви стійкості. Виникла потреба в сенсах, в інтерпретації подій, у здатності зберігати розуміння себе в хаосі. Це породило посилений попит на історію, філософію, релігійність, духовні практики. Суспільство шукає відповідей не лише на політичні чи безпекові питання, а й на глибші, онтологічні: хто ми? Чому нас атакують? У чому наша місія?⁵¹

⁵⁰ Дембіцький С. Індивідуальні та соціальні цінності під час війни: актуальність, структура та вплив. Національна безпека і оборона. 2022. № 3–4. С. 93–102.

⁵¹ Залевська І. І., Удренас Г. І. Інформаційна безпека України. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. №1

Інформаційне середовище зазнало кардинальної перебудови. Українці дедалі критичніше ставляться до новин, розвинули інформаційну гігієну, почали активно користуватися перевіреними джерелами. Водночас зросла здатність до розпізнавання фейків, маніпуляцій, ворожих ІІСО. Суспільство набуває рис медіаграмотного колективного суб'єкта, який здатен не лише споживати, а й активно формувати інформаційні тренди. Особливу роль у цьому процесі відіграли блогери, культурні діячі, військові кореспонденти, що здобули довіру суспільства й стали альтернативними джерелами правди у хаотичному медіапросторі.

Ще один надзвичайно важливий аспект трансформації – **переформатування ставлення до Заходу, НАТО, Європейського Союзу**. Якщо раніше у частини населення були сумніви щодо доцільності вступу до НАТО або ефективності євроінтеграції, то в умовах війни відбувся чіткий цивілізаційний вибір. За даними опитувань Центру Разумкова, понад 80% населення у 2023 році висловилися за вступ до ЄС і понад 70% – за приєднання до НАТО. Війна зняла ілюзії, розвіяла багаторічні міфи про «нейтралітет» чи «слов'янську єдність», натомість утвердила курс на інтеграцію до західного світу як єдино можливу гарантію безпеки, добробуту та свободи.⁵²

Окремо варто зупинитися на питанні **ідентичності молоді**. Саме молоде покоління стало рушієм багатьох змін: вони найактивніше долучилися до цифрового опору, стали волонтерами, вступили до лав ТрО, долучилися до міжнародних кампаній. Це покоління сформувалося у добу гібридної війни, соціальних мереж і цифрової трансформації, але війна перетворила їх на відповідальних громадян. Молодь масово відкидає проросійські уявлення, рішуче підтримує українську мову, культуру, активно бореться з радянськими рудиментами. Їхній світогляд — це світогляд дії, а не очікування. Вони мислять категоріями ініціативи, вибору, волі, а не примусу, компромісу чи апатії.

⁵² Зеленько Г., Кононенко Н. Як російська військова агресія змінила політичну ідентичність українців Національна безпека і оборона. 2022. № 3–4. С. 108–114.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що війна стала катастрофою, але водночас і актом глибокої самоорганізації, мобілізації, оновлення української нації. Суспільна свідомість у її широкому вимірі – від індивідуального досвіду до колективного уявлення – зазнала небувалого оновлення. Водночас, це не статичний результат, а динамічний процес, що потребує постійного осмислення, критичного супроводу та інституційної підтримки. Майбутнє українського суспільства значною мірою залежатиме від того, чи зможе ця трансформація бути конвертована в тривалі інституційні зміни, нову якість політики, освіти, медіа, культури. Бо перемога на полі бою повинна супроводжуватися перемогою у свідомості – не лише над ворогом, а й над собою вчорашнім.⁵³

4.2. Вплив ІПСО на соціальну стабільність, паніку та масову поведінку

Системні дії в межах ІПСО здатні викликати ефекти, які перевищують суто інформаційну шкоду: це й дестабілізація громадського порядку, і провокування масової паніки, і руйнування довіри до інституцій держави. Розуміння цих впливів є критично важливим у контексті національної безпеки.

Під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну ІПСО відігравали ключову роль у стратегічному задумі ворога. Зокрема, на початковому етапі війни активно розповсюджувалися фейкові повідомлення про нібито прориви ворога, масові капітуляції, зраду вищого командування, руйнування інфраструктури в тилу тощо. В інформаційному просторі систематично поширювались вкиди про «оточення Києва», «дезертирство ЗСУ», «вихід з ладу критичних об'єктів» тощо, які мали викликати масову дезорієнтацію та паніку серед населення.⁵⁴

Паніка як феномен масової поведінки – це реакція на загрозу, що сприймається як неминуча і неконтрольована. ІПСО діють саме на рівні

⁵³ Кравченко Ю. І. Політична культура та політична свідомість як детермінанти розвитку демократично орієнтованої держави. Українська політична нація : генеза, стан, перспективи : Монографія / за заг. ред. В. С. Крисаченка. Київ : НІСД, 2004. 647 с.

⁵⁴ Краснокутський О. Політична свідомість як утворюючі складова процесу формування ідеології державотворення. ЗДІА: гуманітарний вісник. 2013. № 52.

емоційного поля: активізують страх, безпорадність, обурення, зневіру. Прикладом цього є поширення у березні 2022 року фейків про те, що у Києві «не вистачає хліба» або що «завтра відключать зв'язок по всій Україні». Такі вкиди провокували масову скупівлю продуктів, черги в аптеках, поширення неправдивих новин у Viber-групах, Telegram-каналах, соціальних мережах. Основною мішенню стали емоційно вразливі групи: пенсіонери, батьки з дітьми, мешканці прифронтових регіонів.⁵⁵

Окремий аспект – це ІІСО, спрямовані на створення штучної конфронтації всередині суспільства. Наприклад, ворог систематично намагався зіштовхнути волонтерів із ЗСУ, мобілізованих із «ухилянтами», переселенців із місцевим населенням. У 2023 році активно розкручувались наративи про «несправедливу мобілізацію», «збагачення волонтерів», «заробітки на війні», «розподіл гуманітарки не за потребою» тощо. Ці меседжі, хоч і не мали об'єктивного підґрунтя, проте у соціальних мережах набували резонансу, провокуючи зниження солідарності та зростання внутрішньої напруги.⁵⁶

Суттєвою загрозою є також спроби дискредитувати органи державної влади та виконавчої вертикалі. ІІСО часто поширюють інформацію про нібито неефективність рішень Уряду, невиклату соціальних виплат, «продаж гуманітарної допомоги» посадовцями або навіть про змови вищого керівництва. Це спрямовано на руйнування довіри до інституцій, що є життєво необхідною в умовах воєнного часу. Втрати легітимності з боку держави можуть призвести до непокори, саботажу, сплесків протестної поведінки.

Показовим прикладом стала атака дезінформаційного характеру у січні 2023 року, коли через бот-мережі ширилися повідомлення про те, що НБУ нібито «збирається ввести обмеження на зняття готівки», що «ПриватБанк збанкрутував», і що «всі гроші перейдуть у розпорядження військових». Ці фейки створили ризики для стабільності банківської системи й були миттєво

⁵⁵ Матвієнків С. Вплив Національно-політичної свідомості сучасного українського суспільства на інформаційний простір держави. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2018. No 2 (4). С. 155

⁵⁶ Цурканова І. Політична свідомість нового «Покоління X, Y, Z» в розбудові українського суспільства. Регіональні студії. 2022. No 29. С. 4. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/29/18.pdf>

знівельовані офіційними спростуваннями. Однак масштаби поширення свідчили про наявність цілеспрямованих ворожих операцій проти фінансової сфери.

Механізми впливу ІПСО не обмежуються лише фейками. Широко застосовується техніка «інформаційної перевтоми» – коли кількість суперечливих повідомлень про одні й ті самі події викликає апатію, небажання розбиратися, втрату чутливості до правди. Внаслідок цього формується те, що називається *learned helplessness* – навчена безпорадність, коли людина вірить, що вона ні на що не може вплинути.⁵⁷

Наслідки успішних ІПСО можуть бути довгостроковими. Якщо в інформаційному середовищі закріпиться думка про «зраду», «неефективність фронту», «зміну курсу», це може призвести до депресії, еміграції, демобілізації суспільства. Саме тому контрІПСО мають включати не лише спростування, а й формування нової картини світу – з цінностями, героями, наративами перемоги.

Успішними прикладами протидії стали кампанії «Єдині новини», «UAPазом», сторінки СБУ, Генштабу, Центру стратегічних комунікацій, які оперативно реагують на інформаційні загрози, ведуть просвітницьку роботу, публікують роз'яснення та контент для підвищення критичного мислення. Позитивним ефектом є й зростання рівня медіаграмотності населення: дедалі більше українців знають про фактчекінг, розпізнають маніпуляції, користуються перевіреними каналами.⁵⁸

У цілому, ІПСО як форма інформаційної агресії є не менш небезпечною, ніж кінетичні форми ведення війни. Їхній вплив на соціальну стабільність, громадську поведінку та психологічний стан населення є значним і може мати руйнівні наслідки за відсутності скоординованої протидії. Тому зміцнення інформаційної безпеки, розвиток стратегічних комунікацій і інвестування у медіаграмотність мають стати пріоритетом державної політики в умовах війни і після перемоги.

⁵⁷ Череп А., Воронкова В., Череп О. Вплив цифрової економіки на прискорення відновлення економіки після пандемії і російсько-української війни. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-4315/>

⁵⁸ Чорний В. С. Українське суспільство на сучасному етапі: виклики і загрози. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2019. № 3 (липень – вересень). С. 179–194.

4.3. Роль медіаосвіти та інформаційної гігієни в зміцненні національного імунітету

Особливої актуальності ця тема набула в умовах повномасштабної війни, яку Російська Федерація веде проти України, не лише у фізичному просторі, а й у просторі свідомостей. Інформаційний фронт сьогодні є полем битви, де вирішується доля суспільної стабільності, віри в інституції, бойового духу військових і здатності до опору населення.⁵⁹

Медіаосвіта, як сукупність знань, навичок і вмінь критичного аналізу інформації, стала стратегічним елементом національної безпеки. Її мета — сформувати в громадян здатність розпізнавати фейки, спотворення, маніпуляції, приховану пропаганду, а також протидіяти панічним настроям, деструктивним меседжам і інформаційним атакам. В Україні процеси впровадження медіаосвіти, що ще до 2014 року мали переважно декларативний характер, отримали новий імпульс після початку гібридної агресії Росії. У шкільну програму було введено окремі елементи медіаграмотності, а з 2018 року за підтримки Міністерства освіти і науки та міжнародних партнерів розпочалося масштабне навчання вчителів медіаграмотності у закладах загальної середньої освіти.

Яскравим прикладом є проєкт «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність», що реалізується IREX за фінансової підтримки Посольств Великої Британії та США в Україні. За період 2019–2022 років більше ніж 35 тисяч учнів і кілька тисяч учителів у всіх областях України були залучені до програм, які формували вміння перевіряти факти, аналізувати джерела, виявляти ознаки маніпуляцій у ЗМІ. Дослідження ефективності програми, проведене IREX, засвідчило: учасники навчання на 40% краще розпізнавали фейки порівняно з контрольною групою.⁶⁰

⁵⁹ Засоби масової інформації: професійні стандарти, етика та законодавчі норми: наук.видання / Укл.: Петрів Т., Сафаров А., Сюмар В., Чекмишев О. К.: Нічлава, 2006. 100 с.

⁶⁰ Іванов В. Ф., Волошенюк О. В. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / ред.-упор. В. Ф.Іванов, О. В. Волошенюк; за науковою редакцією В. В. Різуна. Київ : Центр вільної преси, 2012. 352 с.

Окрім шкільної та позашкільної освіти, неабияке значення має розвиток медіаосвітніх ініціатив у вищих навчальних закладах. Наприклад, курс «Основи критичного мислення та медіаграмотності» введено у програми підготовки педагогів, журналістів, правознавців, а також публічних службовців. Деякі університети — як-от НаУКМА, ЛНУ імені Івана Франка, УКУ, — пропонують окремі спеціалізовані модулі, що формують у студентів навички аналітичного читання медіа, розпізнавання пропаганди й інформаційного шантажу.

Водночас, медіаосвіта не може бути ефективною без широкого залучення населення до культури інформаційної гігієни — тобто практичного дотримання правил поводження з інформацією в умовах інформаційної війни. Під інформаційною гігієною мається на увазі сукупність звичок: перевіряти джерела новин; не поширювати неперевірену інформацію; обмежувати себе від впливу токсичних інформаційних потоків; відмовлятися від анонімних джерел тощо. У кризових умовах — наприклад, під час масованих ракетних ударів чи ІПСО, спрямованих на дискредитацію Збройних Сил України — така поведінка набуває критичного значення.⁶¹

Практичний приклад впливу інформаційної гігієни на суспільну стабільність — кампанія протидії фейку про «здачу Бахмута», який активно розганявся проросійськими джерелами у лютому 2023 року. Завдяки швидкому реагуванню Центру протидії дезінформації при РНБО, офіційним спростуванням Генерального штабу, а також мобілізації цифрової спільноти волонтерів, вдалося знівелювати паніку, відновити довіру до ЗСУ та нейтралізувати деструктивний вплив. Цей кейс демонструє не лише важливість державної координації інформаційного простору, а й рівень самосвідомості громадян, які поширювали хештеги #НеПанікуй, #ТримаємоОборону.

Іншим важливим вектором зміцнення інформаційного імунітету є співпраця з платформами соціальних мереж. Зокрема, за підтримки Міністерства

⁶¹ Ладика О.В., Ярема О.Б. Розвиток критичного мислення: реклама у медіа. The 4th International scientific and practical conference “Topical issues of modern science, society and education” (November 1-3, 2021). SPC “Sciconf.com.ua”, Kharkiv. С. 589-595.

цифрової трансформації України та Центру стратегічних комунікацій, було організовано серії онлайн-кампаній, спрямованих на виявлення бот-мереж, зниження рівня впливу проросійських телеграм-каналів, а також верифікацію інформаційних повідомлень. Українські громадяни дедалі частіше користуються сервісами перевірки фактів — як-от StopFake, VoxCheck, БезБрехні, які не лише спростовують фейки, а й пояснюють механізми інформаційних атак.⁶²

Також значний вклад у формування інформаційної гігієни роблять незалежні журналісти-розслідувачі. Аналітичні матеріали Bihus.Info, «Слідство.Інфо», «Наші гроші», а також відеоогляди «Телебачення Торонто» мають не лише викривальний характер, але й навчають критично аналізувати меседжі медіа.

Проте незважаючи на позитивну динаміку, дослідження свідчать про збереження в українському суспільстві високого рівня вразливості до дезінформації. За даними опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) 2023 року, понад 43% громадян хоча б іноді потрапляють під вплив недостовірної інформації, а 28% визнають, що не мають навичок самостійної перевірки інформації. Особливо тривожним є стан інформаційної гігієни в прикордонних областях, де спостерігається активне використання російських інформаційних каналів.⁶³

З огляду на ці виклики, актуальною залишається необхідність побудови системної державної політики інформаційної стійкості. До її елементів мають входити: введення обов'язкових курсів медіаосвіти на всіх рівнях освіти; масштабування національних кампаній з просування інформаційної гігієни; підтримка незалежних фактчекінгових ініціатив; розробка освітніх ігор, інтерактивів, відеопроектів для молоді; впровадження елементів інформаційної гігієни у військову та службову підготовку держслужбовців, правоохоронців та військових.

⁶² Засоби масової інформації: професійні стандарти, етика та законодавчі норми: наук.видання / Укл.: Петрів Т., Сафаров А., Сюмар В., Чекмишев О. К.: Нічлава, 2006. 100 с.

⁶³ Там само.

Висновки до четвертого розділу

Інформаційна війна, яка проти України ведеться Російською Федерацією від початку гібридної агресії в 2014 році, а особливо після її повномасштабного етапу з 24 лютого 2022 року, має не лише політичні, військові чи дипломатичні виміри. Її найбільш глибинні, хоч і менш помітні наслідки виявляються саме у сфері соціальної психології, колективної свідомості, громадянської ідентичності та суспільного здоров'я. Цей розділ спрямований на системний аналіз тих змін, трансформацій і деформацій, які інформаційна війна спричинила у внутрішній тканині українського соціуму.

Передусім, варто вказати на глибоку зміну в системі національної ідентичності, яка значною мірою сформувалася як реакція на зовнішню інформаційну загрозу. Під впливом постійного тиску пропаганди, дезінформаційних атак, маніпулятивних меседжів та стратегічних ПСО в українському суспільстві сформувалося нове уявлення про власну державність, суб'єктність і самодостатність. Якщо до 2014 року домінувала переважно етноісторична ідентичність, то після 2022 року постала громадянська, оборонна, волонтерська ідентичність, яка базується не лише на походженні, а й на досвіді спротиву. Це можна інтерпретувати як виникнення синтезованої ідентичності виживання, що поєднує історичну пам'ять, емоційний біль, патріотизм і мобілізаційний потенціал.

Водночас такий процес не відбувався лінійно або безболісно. Постійне перебування в полі інформаційного тиску, зокрема через соціальні мережі, телебачення, месенджери, спричинило значне навантаження на когнітивну сферу громадян. Люди змушені були одночасно відфільтровувати фейки, перевіряти інформацію, переживати стреси від шокуючих новин і зберігати базовий психологічний баланс. Як наслідок, в українському суспільстві почастишали випадки інформаційної втоми, новинного вигорання, підвищеної тривожності, порушення сну, депресивних станів, емоційного оніміння. Водночас для багатьох інформаційний простір став формою ескапізму, де війна «переживалася» через

меми, чорний гумор, дистанціювання від трагедій. Таке подвійне позиціонування – між обов'язком знати і прагненням забути – створило нові соціопсихологічні патерни, які ще не до кінця осмислені на рівні психологічної науки.

Ще одним наслідком інформаційної війни стала ерозія довіри. Російські ПСГО цілеспрямовано атакували ключові вузли суспільної комунікації: ЗМІ, інститути влади, армію, волонтерський рух, міжнародних партнерів. У результаті частина населення потрапила у стан постійної підозри, конспірологічного мислення, радикального скепсису. Зокрема, популяризувалися тези про «змову еліт», «інсценування подій», «зрежисованість війни» тощо. Ці наративи, підтримувані бот-мережами та фейковими експертами, створювали інформаційний шум, у якому реальність втрачала чіткі контури. Для деяких громадян цей хаос перетворився на травматичну неможливість відокремити правду від брехні, а отже – сформулювати власну позицію.

У сфері міжособистісних відносин ІПВ породила як позитивні, так і деструктивні ефекти. З одного боку, спостерігалось потужне згуртування – на рівні спільнот, районів, міст, регіонів. Українці стали більше допомагати одне одному, мобілізувати ресурси, шукати способи психологічної підтримки. З іншого – виник новий тип конфліктності, заснований на різному рівні сприйняття інформації. У сім'ях, колективах, онлайн-групах почалися конфлікти через ставлення до війни, довіру до джерел, інтерпретацію подій. Ці розбіжності часом набували нездоланного характеру, руйнуючи соціальний капітал, формуючи нові лінії поділу.

Інформаційна війна також вплинула на структуру політичної свідомості. Російська пропаганда активно намагалася зруйнувати уявлення про демократичні механізми як ефективні: розкручувалися фейки про «зраду», «розпил бюджету», «зрадників у Генштабі», «олігархів, які наживаються на війні». У результаті, частина громадян втратила здатність до критичного, але конструктивного мислення – домінував або повний нігілізм, або сліпа

ляльність. Це породжувало або апатію, або фанатизм – обидва варіанти є небезпечними для функціонування здорового демократичного суспільства.

Особливо варто зазначити вплив інформаційної війни на дітей і підлітків. Через соціальні мережі, TikTok, YouTube вони отримували велику кількість несистематизованої, емоційно травматичної інформації, яка не завжди відповідала їхньому віковому сприйняттю. Це призводило до хронічного стресу, втрати базового відчуття безпеки, зниження когнітивної концентрації, емоційного регресу. Водночас виникли і нові форми громадянської активності серед молоді – зокрема, цифровий волонтеріат, інформаційний патруль, освітні кампанії з верифікації інформації. Це свідчить про те, що молодь, попри вразливість, здатна виступати суб'єктом інформаційного спротиву.

Окремою темою постають наслідки для внутрішньо переміщених осіб і тих, хто опинився в умовах окупації. У таких людей відбувається паралельна інформаційна травматизація: з одного боку – інформаційна блокада або пропаганда, з іншого – втрата стабільних джерел новин, інформаційна дезорієнтація. У цих умовах зростає ризик інформаційного відчуження, формування паралельної реальності, в якій відбувається або повне прийняття агресора, або крайній індивідуалізм і зневіра. Це створює довготривалі виклики для поствоєнної реінтеграції.

У підсумку варто наголосити: соціальні й психологічні наслідки інформаційної війни є не менш руйнівними, ніж втрати на полі бою. Вони проникають у саму суть громадянських зв'язків, морально-ціннісних орієнтирів, довіри до інституцій, внутрішньої стійкості. Їх не видно в статистиці, але вони визначають майбутню якість українського суспільства. Протидія цим наслідкам потребує не лише технічної роботи (фактчекінг, кіберзахист), а й гуманітарної стратегії: розвиток критичного мислення, медіаосвіта, психологічна підтримка, реабілітація, формування наративів довіри.

ВИСНОВКИ

Інформаційно-психологічна війна, що розгортається у контексті повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, постає не лише як складова воєнного протистояння, а й як стратегічна форма глобального впливу на свідомість, поведінку та соціальну динаміку як в межах українського суспільства, так і в міжнародному просторі. У межах цієї наукової праці було системно досліджено складові інформаційно-психологічних операцій (ІПСО), їхню структуру, механізми реалізації, специфіку поширення, канали комунікації та наслідки для різних категорій громадян. Цей висновок покликаний інтегрувати результати окремих розділів у єдине цілісне бачення проблематики інформаційного фронту, охоплюючи історичні, політичні, соціально-психологічні, технологічні та освітні аспекти.

Передусім необхідно підкреслити, що гібридний характер сучасної війни зумовив трансформацію класичних уявлень про бойові дії, де головну роль відіграє вже не стільки фізичне знищення противника, скільки досягнення стратегічної переваги через контроль над інформаційним простором. Російські ІПСО, як засвідчено в розділах даної праці, мають комплексну архітектуру, що охоплює маніпулювання історичною пам'яттю, фабрикацію фейків, інфільтрацію медіа-простору та соціальних мереж, створення і поширення медіавірусів, організацію дезінформаційних кампаній, спотворення репрезентацій подій міжнародного масштабу. Такі кампанії мають не лише короткострокові, а й відтерміновані, кумулятивні ефекти, що руйнують суспільну довіру, підривають легітимність державних інституцій, провокують паніку та роз'єднання соціальних груп.

Особливо вагомим аспектом дослідження стало вивчення меседжів, візуального контенту, ключових дискурсів і символів, за допомогою яких Росія формувала ідеологему «руського мира» та антиукраїнських наративів. Виявлено, що пропагандистське оформлення цих конструкцій базується на квазіісторичному ревізіонізмі, емоційній риториці, подвійних стандартах і

розщепленні смислів. Інформаційні атаки проти Збройних Сил України, спрямовані на їхню дискредитацію, підрив морально-психологічного стану та делегітимацію у міжнародних очах, мають системний характер і відбуваються за участю державних і псевдогромадських інструментів впливу.

Дослідження міжнародного інформаційного фронту засвідчило, що змагальність наративів України та Росії є не лише двостороннім протистоянням, а частиною глобального процесу боротьби за смисли, у якому беруть участь країни-члени НАТО, інституції ЄС, незалежні журналістські мережі, цифрові гіганти та громадянське суспільство. В умовах інформаційної глобалізації українська держава змушена діяти не лише в оборонному ключі, але й формувати власні смислові ініціативи, здатні конкурувати за увагу, емпатію та солідарність міжнародної аудиторії.

Аналіз впливу ІПСО на масову поведінку населення доводить, що ці операції мають здатність трансформувати суспільну свідомість, формувати відчуття невизначеності, безсилля, фрустрації, а іноді — емоційної мобілізації. Результати таких впливів значною мірою корелюють із рівнем інформаційної гігієни в суспільстві, здатністю громадян до критичного мислення, умінням верифікувати інформацію, що надходить із різних джерел. Це визначає необхідність розбудови національної системи інформаційного імунітету, в основі якої має бути не тільки технічна протидія, а й глибинна медіаосвіта.

Висвітлені у роботі приклади українських ІПСО, волонтерських ініціатив (зокрема, «Інформаційного спротиву», «Миротворця», InformNapalm), а також комунікаційних дій ЗСУ та Офісу Президента засвідчили, що Україна починає формувати власну парадигму інформаційної оборони. Проте ці ініціативи мають обмежений охоп і, як правило, залишаються реактивними. Щоб протистояти стратегічному тиску РФ, необхідна довготривала, системна робота на рівні державних інституцій, ЗМІ, освітніх установ і громадянського суспільства.

Масована інформаційно-психологічна війна стала не лише випробуванням для України, а й уроком для всього демократичного світу щодо вразливості до дезінформації, кібернетичних маніпуляцій і цифрових загроз. У цьому контексті

медіаосвіта та інформаційна гігієна, які розглядалися в останньому розділі, є не другорядними додатками, а критично важливими компонентами національної безпеки. Реалізація всеукраїнських програм цифрової грамотності, підтримка незалежних медіа, інтеграція критичного мислення в освітні програми мають стати інституціонально закріпленими механізмами державної політики.

У підсумку можна зробити висновок, що ефективна протидія ІІСО вимагає цілісного підходу, який поєднує: правові механізми (санкції, блокування ресурсів), технологічні рішення (штучний інтелект для виявлення фейків), соціально-психологічні практики (формування критичного мислення), гуманітарні ініціативи (дискурсивне опрацювання історичних травм) та міжнародну солідарність. І лише тоді, коли кожен громадянин буде здатен розпізнати інформаційний вплив, а кожна інституція — відповідати на нього системно й стратегічно, ми зможемо не лише відбити інформаційні атаки, а й зміцнити нашу національну суб'єктність, демократичну ідентичність і ціннісну згуртованість.

Україна вчиться перемагати не лише на полі бою, а й у битві за смисли. І саме ця перемога — перемога свідомості, раціональності й гідності — стає визначальною в сучасній гібридній війні XXI століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ryzhuk, O. (2018). Providing information security of Ukraine during the hybrid war. *Politicus*, 2, 147–150.
2. Анексія АР Крим і війна на Донбасі 2014–2015 рр.: Всеукраїнська наукова військово-історична конференція. Київ: НВІМУ, 2015. – 301 с.
3. Божко В. Особливості та уроки гібридної війни Росії проти України. Київ: НаУКМА, 2020.
4. Борисенко О. Інформаційна війна проти України: сутність, особливості, наслідки. *Вісник НАОУ*, 2017, Вип. 2 (53), С. 5–13.
5. Війна слів і сенсів: Центрально-Східна Європа у боротьбі з російськими наративами. *Детектор медіа*, 2024. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/226165/
6. Воронкова В., Кивлюк О., Андрюкайтене Р. Еволюція громадянства в контексті критичного мислення. *Humanities studies*, 2023, Vol. 91. No 14, С. 23–34.
7. Гай-Нижник П., Чупрій Л. Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту. *Українознавство*, 2016, № 4 (61), С. 103–121.
8. Головаха Є. Як змінюється суспільство. *День*. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/yak-zminuyetsya-suspilstvo>
9. Горбань Ю. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник НАДУ при Президентові України*, 2015, Вип. 1, С. 136–141.
10. Горбулін В. Крим. Війна: передумови російської агресії. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html>
11. Горбулін В. П. Світова гібридна війна: український фронт: монографія. Київ: НІСД, 2017. – 496 с.
12. Гула Р. В., Голота А. А. Доктрина Герасимова: керований хаос у воєнній теорії постмодерну. *Воєнноісторичний вісник*, 2021, № 1 (39), С. 143.

13. Гула Р. В., Передерій І. Г. Путінська росія: «Третій рим» чи «Четвертий райх»? *Суспільно-політичні процеси*, 2022, Вип. 19, С. 171–195.
14. Дембіцький С. Цінності під час війни: актуальність, структура та вплив. *Національна безпека і оборона*, 2022, № 3–4, С. 93–102.
15. Дубов Д. В. (ред.). Фейки, пропаганда, дезінформація та виборчий процес. Київ: Сталь, 2019. 254 с.
16. Жарков Я. М., Петрик В. М., Присяжнюк М. М. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція і сучасність): монографія. Київ: ПАТ “Віпол”, 2013. – 248 с.
17. Залевська І. І., Удренас Г. І. Інформаційна безпека України. *Південноукраїнський правничий часопис*, 2022, № 1.
18. Запорожець О. Ю. Інформаційне протиборство у зовнішній політиці США. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 2012, Вип. 107 (Частина І), С. 157–164.
19. Здіорук С., Яблонський В. Проект «Русского мира» як механізм імперської агресії Росії проти України. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 2017, Вип. 6 (74), С. 258–268.
20. Зеленько Г., Кононенко Н. Як російська агресія змінила політичну ідентичність українців. *Національна безпека і оборона*, 2022, № 3–4, С. 108–114.
21. Іванов В. Ф., Волошенюк О. В. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник. Київ: Центр вільної преси, 2012. – 352 с.
22. Інформаційна війна – зброя масового знищення! [Електронний ресурс] // [веб-сайт] – <https://www.pravda.com.ua/rus/articles>
23. Інформаційний спротив [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sprotyv.info>
24. Калініченко Б. Визначальні напрями формування стратегії протистояння інформаційній війні. *Держава і право. Серія: Політичні науки*, 2019, Вип. 83, С. 61–73.

25. Караганов С. А. Проблемы защиты интересов российско-ориентированного населения в ближнем зарубежье. *Дипломатический вестник*, 1992, № 21–22, С. 43–45.
26. Кирильчук Є. О. Інформаційна війна як дієвий феномен протистояння. *Наукові праці МАУП*, 2013, Вип. 4 (39), С. 58–61.
27. Ключковська Я. Чи виграла Україна війну наративів? *Детектор медіа*, 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/198464/>
28. Ковальська Л., Бойко Ю. (2021). Трансформація інформаційної війни в історичній ретроспективі. В *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень*, С. 23–25.
29. Коник А. Російсько-український конфлікт у дзеркалі ЗМІ. *Вісник ЛНУ. Серія Журналістика*, 2019, Вип. 45, С. 44–51.
30. Кравченко Ю. І. Політична культура та політична свідомість як детермінанти держави. У: *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи*. Київ: НІСД, 2004. – 647 с.
31. Краснокутський О. Політична свідомість у процесі формування ідеології. *ЗДІА: гуманітарний вісник*, 2013, № 52.
32. Ладика О. В., Ярема О. Б. Розвиток критичного мислення: реклама у медіа. In *Topical issues of modern science, society and education*, 2021. SPC “Sciconf.com.ua”, Харків, С. 589–595.
33. Матвієнків С. Національно-політична свідомість і інформаційний простір. *Міжнародні відносини...*, 2018, № 2 (4), С. 155.
34. Меренюк С., Меренюк Х. Україно-російська гібридна війна. Україна в умовах трансформації міжнародної системи. Львів, 2019. С. 47–51.
35. Парфенюк І. Інструментарій інформаційних війн: традиційні та новітні засоби. *Вісник Книжкової палати*, 2019, № 1, С. 7–10.
36. Перепелиця Г. Ідеологія «русского міра» як загроза безпеці світу та Україні.
37. Петрик В. М., Штоквиш О. А., Польвий В. І. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю: навч. посіб. Київ: Росава, 2016. – 208 с.

38. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи [Електронний ресурс] / В. Петрик. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3222>
39. Петрів Т., Сафаров А., Сюмар В., Чекмишев О. Засоби масової інформації: професійні стандарти, етика та законодавчі норми. Київ: Нічлава, 2006. – 100 с.
40. Поліграф. Масив доказів свідчить, що Каховську ГЕС підірвала Росія. *Radiosvoboda*, 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kakhovska-hes-dokazy-i-propahanda/32454437.html>
41. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Києво-Могилянська академія, 2015. – 497 с.
42. Почепцов Г. Сенси і війни. Київ: Києво-Могилянська академія, 2016. – 316 с.
43. Путин объяснил, почему считает распад СССР крупнейшей катастрофой XX века. *РИА Новости*, 2017. URL: <https://ria.ru/20170613/1496353896.html>
44. Саєнко О. Г. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни. *Вісник НАДПСУ*, 2015, Вип. 1.
45. Сацький П. В. Витоки мілітаристської свідомості російського суспільства. *Історико-політичні студії*, 2015, № 2, С. 74–88.
46. Смола Л. Інформаційно-психологічний складник “гібридної” війни. *Національна безпека і оборона*, 2016, № 9–10 (167–168), С. 68–72.
47. Толубко В. Б. Інформаційна боротьба (концептуальні, теоретичні, технологічні аспекти): монографія. Київ: НАОУ, 2003. – 320 с.
48. Тымчук Д., Карин Ю., Машовец К., Гусаров В. Вторжение в Украину: хроника российской агрессии. Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2016. – 240 с.
49. Україна та проект «русского мира»: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2014.

50. Фещенко І. Інформаційна війна як органічна складова сучасного збройно-політичного конфлікту. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 2021, Вип. 13 (1), С. 96–103.
51. Цурканова І. Політична свідомість поколінь X, Y, Z. *Регіональні студії*, 2022, № 29. С. 4.
52. Череп А., Воронкова В., Череп О. Вплив цифрової економіки на відновлення. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-4315/>
53. Чорний В. С. Українське суспільство на сучасному етапі. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2019, № 3, С. 179–194.
54. Шевчук С. Інформаційна свідомість як фактор протидії інформаційній війні. *Вісник ХНУ ім. Каразіна. Питання політології*, 2018, Вип. 30, С. 87–94.
55. Яфонкін А., Шевчук В. Інформаційна війна проти держави та інформаційна безпека України. *Форум права*, 2017, № 5. С. 466–472.